

Karl Marx

Kritik av Gothaprogrammet

Översättning: Bertil Wagner

Innehåll

Randanmärkningar till Tyska Arbetarpartiets program (maj 1875).....	1
Brev från Marx och Engels om Gothaprogrammet.....	18
Engels till Bebel	18
Marx till Bracke	24
Engels till Bracke	25
Engels till Bebel	27
Engels: Förord till ”kritiken av Gotjaprogrammet”	28
Engels till Kautsky	30
Tyska arbetarpartiets programförslag.....	32

Randanmärkningar till Tyska Arbetarpartiets program (maj 1875)

I

1. ”Arbetet är källan till all rikedom och all kultur *och då* nyttobringande arbete är möjligt endast i samhället och genom samhället, tillhör avkastningen av arbetet oavkortad och med lika rätt alla samhällsmedlemmar.”

Första delen av paragrafen: ”Arbetet är källan till all rikedom och all kultur.”

Arbetet är *inte källan* till all rikedom. *Naturen* är i lika hög grad källan till bruksvärdena (och av sådana består väl ändå den materiella rikedom!) som arbetet, vilket självt endast är en yttring av en naturkraft, den mänskliga arbetskraften¹. Denna fras återfinnes i varje abc-bok och är såtillvida riktig som den *förutsätter* att arbetet med de därtill hörande föremålen och hjälpmedlen äger rum. Men ett socialistiskt program får inte tillåta sig dylika borgerliga talesätt för att förtiga *betingelserna*, som ensamma ger dem en mening. Och såvitt människan från första början förhåller sig som ägare till naturen, urkällan till alla arbetsmedel och –föremål, behandlar den som sin egendom, blir hennes arbete källa till bruksvärden, således också till rikedom. Borgarna har synnerligen goda skäl att tilldika arbetet *övernaturlig skaparkraft*, ty just ur det naturbetingade i arbetet följer, att den människa, som inte har någon annan egendom än sin arbetskraft, under alla samhälls- och kulturtillstånd måste vara slav under andra människor, som gjort sig till ägare av de materiella arbetsbetingelserna. Hon kan arbeta endast med deras tillåtelse, alltså leva blott med deras tillåtelse².

Låt oss lämna satsen, sådan den går och står, eller rättare sagt haltar omkring. Vad hade man väntat som slutsats? Tydligen detta:

”Då arbetet är källan till rikedom, kan heller ingen i samhället tillägna sig rikedom utom som en produkt av arbetet. Om man alltså inte själv arbetar, lever man av andras arbete och tillägnar sig också sin kultur på bekostnad av andras arbete.”

I stället för detta tillfogas med det krystade ”och då” en andra sats för att ur denna och inte ur den första få fram en slutsats.

Andra delen av paragrafen: ”Nyttobringande arbete är möjligt endast i samhället och genom samhället.”

Enligt den första satsen var arbetet källan till all rikedom och kultur, alltså inte heller något samhälle utan arbete möjligt. Nu får vi tvärtom veta, att inget ”nyttobringande” arbete är möjligt utan samhälle.

¹ Jfr ”Kapitalet”, band I, kap. 5, sid. 153: ”Arbetet är först och främst ett samspel mellan människan och naturen, en process vari människan genom sin egen verksamhet förmedlar, reglerar och kontrollerar sitt förhållande till naturen. Människan uppträder själv som en naturmakt gentemot naturmaterialet. Hon sätter de naturkrafter i rörelse som hennes kropp är utrustad med, armar och ben, hand och hjärna, för att tillägna sig naturmaterialet i en för henne själv användbar form. Genom denna rörelse påverkar hon den yttre naturen och förändrar densamma men förändrar samtidigt sin egen natur.”

² Jfr följande ställe i Kapitalet, band II kap. 1, sid. 36: ”Oavsett vilka samhälleliga former produktionen har, så förblir alltid arbetare och produktionsmedel dess verk samma faktorer. Men i ett tillstånd av skilsmässa från varandra spelar de endast rollen av potentiella faktorer. För att en produktion överhuvudtaget skall komma till stånd, måste de förenas. Det speciella sätt, varpå denna förbindelse åstadkommes, skiljer de olika ekonomiska tidsperioderna och samhällsstrukturen från varandra.”

Man hade likaså gärna kunnat säga att onyttigt och t.o.m. allmänskadligt arbete endast i samhället kan bli ett näringsfång, att man endast i samhället kan leva av att gå omkring och slå dank o.s.v., o.s.v. – kort sagt skriva av hela Rousseau³.

Och vad är ”nyttobringande” arbete? Det kan väl endast vara det arbete som frambringar den avsedda nyttoeffekten? En vilde – och människan är en vilde, sedan hon upphört att vara apa – som dödar ett djur med en sten, samlar frukter o.s.v., utför ”nyttobringande” arbete.

För det tredje: slutsatsen: ”Och då produktivt arbete är möjligt endast i samhället och genom samhället – tillhör avkastningen av arbetet oavkortad och med lika rätt alla samhällsmedlemmar.”

En skön slutsats! Om det nyttobringande arbetet är möjligt blott i samhället och genom samhället, tillhör arbetsavkastningen samhället – och den enskilde arbetaren får blott så mycket därav, som inte är nödvändigt för att underhålla arbetsbetingelsen”, samhället.

I verkligheten har denna sats i alla tider gjorts gällande av dem som förfäktat *det för tillfället rådande samhällstillståndet*. Först kommer regeringens anspråk med allt som sammanhänger därmed, ty den är det samhälleliga organ som upprätthåller den samhälleliga ordningen. Sedan kommer de anspråk som görs gällande från de olika kategorierna privategendom, ty de olika kategorierna privategendom utgör samhällets grundvalar o.s.v. Vi ser, att man kan vrida och vända dylika ihåliga fraser hur man vill.

Något som helst förnuftigt sammanhang har första och andra delen av paragrafen blott i denna formulering:

”Källa till rikedom och kultur blir arbetet blott såsom samhälleligt arbete” eller, vilket är detsamma, ”i och genom samhället”.

Denna sats är obestriddigt riktig, ty även om det isolerade arbetet (förutsatt att dess materiella betingelser är för handen) också kan skapa bruksvärden, kan det inte skapa vare sig rikedomar eller kultur.

Men lika obestriddig är den andra satsen:

”I samma grad som arbetet samhälleligt utvecklas och därigenom blir källa till rikedom och kultur, utvecklas fattigdom och elände hos arbetarna, rikedom och kultur hos de icke arbetande.”

Detta är en lag, giltig för hela den hittillsvarande historien. Man borde alltså, i stället för att komma med allmänna talesätt om ”arbetet” och ”samhället”, här bestämt påvisa hur i det nuvarande kapitalistiska samhället äntligen de materiella o.a. betingelser skapas, som sätter arbetarna i stånd till och tvingar dem att bryta denna samhälleliga förbannelse.

I verkligheten har emellertid hela denna stilistiskt och till innehållet misslyckade paragraf fått sin plats här blott för att skriva det lassalleanska⁴ slagordet om ”oavkortad arbetsavkastning”

³ Jean-Jacques Rousseau (1712-78) – fransk filosof och författare under upplysningstiden. Som småbourgeoisins ideolog var han den konsekventa borgerliga demokratins teoretiker. Han förfäktade lidelsefullt kampen mot den feodala utsugning och absolutismen och hävdade teorin om ”folksuveräniteten”. Sin kritik av den feodala samhällsordningen grundade Rousseau på en abstrakt, ohistorisk teori om den naturliga likheten, mänsklighetens ursprungliga lyckliga kommunistiska tillstånd, om naturens och de medfödda egenskapernas överlägsenhet över kulturen. I sina randanmärkingar påvisar Marx, att Gothaprogrammet i stället för att ge en vetenskaplig klassanalys av samhällsordningen och dess utvecklingslagar här upprepar abstrakta läror, som erinrar om Rousseaus.

⁴ Ferdinand Lassalle (1825-64) – tysk politiker och författare. Spelade en stor roll i den tyska arbetarrörelsens historia. I början av sextioalet, då arbetarrörelsen hade ett uppsving i hela Tyskland, grundade Lassalle Allmänna Tyska Arbetarföreningen och skapade därmed den första politiska massorganisationen av tyska arbetare som var oavhängig av de borgerligt-demokratiska partierna. Däri består hans historiska betydelse. Lassalle – som

som paroll högst på partifanan. Jag återkommer senare till ”arbetsavkastningen”, den ”lika rätten” o.s.v., då samma sak återkommer i något annorlunda form.

2. ”I det nuvarande samhället är arbetsmedlen kapitalistklassens monopol. Arbetarklassens härav betingade avhängighet är orsaken till nöden och slaveriet i alla dess former.”

Den ur de internationella stadgarna⁵ lånade satsen är i denna ”förbättrade” upplaga falsk.

I det nuvarande samhället är arbetsmedlen monopoliserade av jordägarna (jordegendomsmonopolet är rent av basen för kapitalmonopolet) och kapitalisterna. De internationella stadgarna nämner på motsvarande ställe varken den ena eller andra klassen av monopolister. De talar om ”monopol på arbetsmedlen, d.v.s. livskällorna”. Tillägget: ”*livskällorna*” visar tillräckligt att jorden inbegripes i arbetsmedlen.

Förbättringen gjordes, då Lassalle, av nu allmänt kända orsaker, *blott* angrep kapitalistklassen och inte jordägarna⁶. I England är kapitalisten oftast inte ens ägare till den mark på vilken hans fabrik står.

till en början stod under Marx inflytande, upprätthöll personliga och skriftliga förbindelser med honom och betecknade sig som hans ”lärjunge” – stod emellertid inte på den proletära revolutionens grund. Han ledde in det av honom grundade partiet på en opportunistisk väg, ställde reformistiska paroller och propagerade att vägen till socialismen skulle gå över den ”fria”, d.v.s. den borgerliga staten med allmän rösträtt, över kooperativa produktionsföreningar, som understöddes av den preussiska staten. I den då för tiden viktigaste politiska frågan, frågan om Tysklands enande, som antingen kunde lösas genom en revolution eller genom preussiska dynastiska krig, arbetade Lassalle den preussiska junkerregeringen direkt i händerna genom att sluta en överenskommelse med Bismarck. ”Lassalle och lassalleanerna – skrev Lenin 1913 – såg den proletära och demokratiska vägens små chanser att kunna ena landet, de slog därför in på en vacklande taktik och anpassade sig till junkern Bismarcks hegemoni. Deras fel bestod däri, att de ledde in arbetarpartiet på den bonapartistisk-statsocialistiska vägen” (Lenin, ”August Bebel”, 1913.) ”Lassalle var – skrev Lenin år 1915 – opportunist i sitt hångel med Bismarck ... Lassalle anpassade sin hållning efter Preussens och Bismarcks seger, efter den bristande slagkraften hos den demokratiska nationella rörelsen i Italien och Tyskland. Just därmed vacklade han i riktning mot en nationell liberal arbetarpolitik medan Marx däremot krävde och utvecklade en självständig, konsekvent demokratisk politik, som stod i skarp motsättning till den nationellt liberala fegheten (Preussens ingripande mot Napoleon år 1859 hade gett folkrörelsen i Tyskland en stöt framåt). Lassalle såg mer mot höjderna än mot djupen, han förgapade sig i Bismarck. Bismarcks ’framgång’ är inte det minsta ägnad att rättfärdiga Lassalles opportunist” (Lenin, ”Under falsk flagg”, 1915.) Lassalleismen har under hela den tyska arbetarrörelsens historia ständigt varit opportunisternas fana. Under och efter världskriget har socialchauvinisterna och opportunisterna åter och åter sänt ut parollen: ”Tillbaka till Lassalle!”

⁵ Vad som avses är de av Marx i november 1864 avfattade stadgarna för Internationella Arbetarassociationen – Första Internationalen (se närmare not 29). Stadgepunkten ifråga lyder: ”Arbetarens ekonomiska underkastelse under den som tillägnat sig arbetsmedlen, d.v.s. livskällorna, utgör grunden för slaveriet i alla dess former – fattigdom i samhället, det andliga förtrycket och det politiska beroendet.”

⁶ Marx menar det ”kontrakt” mellan Lassalle och Bismarck, som Marx och Engels misstänkte existerade. Deras misstankar besannades först efter Lassalles död. I ett brev till Kugelmann av den 23 februari 1865 skriver Marx om detta:

”Emellertid visade det sig snart – bevisen föll i våra händer – att Lassalle i verkligheten *förrått* partiet. Han hade ingått ett formligt kontrakt med Bismarck (varvid han naturligtvis *inte* fått garantier *av något slag*). I slutet av september 1864 skulle han bege sig till Hamburg och där ... *tvinga* Bismarck att inkorporera Schleswig-Holstein, d.v.s. att proklamera det i ”arbetarnas” namn o.s.v. För detta hade Bismarck lovat allmän rösträtt och några socialistiska charlatanier. Skada att Lassalle inte kunde spela denna komedi till slut! Den skulle ha slutat med att han stod där förbannat löjlig och lurad. Och för alltid gjort slut på alla dylika försök!”

Marx visste inte – vad som kom i dagen först år 1928 – att Lassalle inte först kort före sin död ingick överenskommelsen med Bismarck utan betydligt tidigare, redan i början av maj 1863. Han hade alltså inlett förhandlingar med Bismarck *före* grundandet av Allmänna Tyska Arbetarföreningen, och man kan antaga att den grundades i hemligt samförstånd med Bismarck. För att karaktärisera den ”kungliga preussiska socialismen” skall vi här anföra ett ställe i ett brev från Lassalle till Bismarck av den 8 juni 1863. ”... Arbetarklassen känner sig böjd, ... att i kronan se den sociala diktaturens naturliga bärare, i motsats till det borgerliga samhällets egoism, om kronan å sin sida äntligen en gång kunde besluta sig för det ... steget, att slå in på en verkligt revolutionär och

3. ”Arbetets befrielse kräver att arbetsmedlen upphöjes till samhällets gemensamma egendom, att hela totalarbetet kooperativt regleras och arbetsavkastningen rättvist fördelas.”

Att ”arbetsmedlen upphöjes till samhällets gemensamma egendom” skall väl betyda att de ”förvandlas till gemensam egendom”, detta bara i förbigående.

Vad är ”arbetsavkastning”? Produkten av arbetet eller dess värde? Och i senare fallet: produktens hela värde eller blott den del av värdet, som genom arbetet nytillagts värdet av de förbrukade produktionsmedlen?⁷

”Arbetsavkastning” är en löslig föreställning, som Lassalle satt i stället för bestämda ekonomiska begrepp.

Vad är ”rättvis fördelning”?

Försäkras inte bourgeoisin att den nuvarande fördelningen är ”rättvis”? Och är den faktiskt inte den enda ”rättvisa” fördelningen på det nuvarande produktionssättets grundval? Regleras de ekonomiska förhållandena av rättsbegrepp eller är det inte tvärtom så att rättsförhållandena framspringer ur de ekonomiska? Har inte också de socialistiska sekteristerna⁸ de mest olika föreställningar om ”rättvis” fördelning?

För att få veta, vad som i detta fall menas med frasen ”rättvis fördelning”, måste vi sammanställa den första paragrafen med detta. Det sistnämnda förutsätter ett samhälle där ”arbetsmedlen är gemensam egendom och hela totalarbetet kooperativt reglerat”, och av den första paragrafen finner vi att ”avkastningen av arbetet oavkortat och med lika rätt tillhör alla samhällsmedlemmar”.

”Alla samhällsmedlemmar”? Även dem som inte arbetar? Vad blir det då av den ”oavkortade arbetsavkastningen”? Endast de arbetande samhällsmedlemmarna? Vad blir det då av ”den lika rätten” för alla samhällsmedlemmar?

Emellertid ”alla samhällsmedlemmar” och ”den lika rätten” är uppenbarligen blott talesätt. Kärnan är den, att varje arbetare i detta kommunistiska samhälle skall få en ”oavkortad” lassallesk ”arbetsavkastning”.

Om vi att börja med tar ordet ”arbetsavkastning” i betydelsen arbetsprodukt, så är den kooperativa arbetsavkastningen *den samhälleliga totalprodukten*.

nationell väg och förvandla sig från de privilegierade ståndens kungamakt till en social och revolutionär folk-kungamakt.” (Gustav Mayer: Bismarck und Lassalle. Ihr Briefwechsel und ihre Gespräche. Berlin 1928, s.60.)

⁷ Marx kallar i ”Kapitalet” produktens hela värde för ”produktvärdet” under det att han betecknar den nya värdedel som arbetet tillför den som ”nytt värde” eller ”nyttillfört värde” (jfr ”Kapitalet”, bd I, kap. 6, sid 172: ”Konstant kapital och variabelt kapital”, kap. 7, sid. 189: ”Produktvärdet, uttryckt i proportionella delar av produkten”; kap. 7, sid 192: ”Seniors 'sista timme'.” Om ”Nyvärdet” jfr också kap. 15, sid 453: ”Växlingar i arbetskraftens pris och mervärdets storlek”.)

⁸ Om den sekteristiska socialismen skrev Marx 1872 i en mot bakunisterna riktad broschyr. (”De föregivna splittringarna inom Internationalen”): ”Den första fasen av proletariats kamp mot bourgeoisin får sin prägel av sektrelsen. Denna är berättigad i en tid, då proletariatet ännu inte utvecklats tillräckligt för att kunna handla som klass. Enskilda tänkare kritiserar de sociala motsättningarna och ger tillika en fantastisk lösning av desamma, vilken arbetarmassan endast har att i sin helhet antaga, sprida och praktiskt sätta i verket. Det ligger redan i själva naturen hos dessa genom enskildas initiativ bildade sekter att de ställer sig avvisande till varje verkligt sysslande med politik, strejker, fackföreningar, med ett ord varje massrörelse. Proletariats massa förblir ständigt likgiltig ja t.o.m. fiendlig gentemot deras propaganda. Paris' och Lyons arbetare ville lika lite veta av Saint-Simonisterna. Fourieristerna, Ikarierna, som de engelska chartisterna och trade-unionisterna ville veta av Owenisterna. Sekterna som till en början varit rörelsens hävstång, blir så snart rörelsen gått förbi dem ett hinder, de blir reaktionära; bevis för den saken är sekterna i Frankrike och England och nyligen Lassalleanerna i Tyskland, vilka sedan de i årtal hämmat proletariatets organisation, slutligen blivit helt enkelt polisagenter. Kort sagt, de utgör den proletära rörelsens barndom, liksom astrologin och alkemin vetenskapens.”

Från denna måste man nu dra:

För det första: Medel för att ersätta de förbrukade produktionsmedlen.

För det andra: Ytterligare en del för utvidgning av produktionen.

För det tredje: Reserv- eller försäkringsfonder i händelse av olycksfall, störningar genom naturkatastrofer o.s.v.

Dessa avdrag på den ”oavkortade arbetsavkastningen” är ekonomiskt nödvändiga och deras storlek får fastställas allt efter de medel och krafter man har, delvis med tillhjälp av sannolikhetsberäkning, men det är omöjligt att göra kalkylen med hänsyn till vad som är rättvist.

Återstår den andra delen av totalprodukten, som är avsedd att tjäna som konsumtionsmedel.

Innan det kommer till den individuella delningen, avgår, härav ytterligare:

För det första: De allmänna, icke till produktionen hörande förvaltningskostnaderna.

Denna del kommer från början att i betydande grad minskas i jämförelse med det nuvarande samhället och blir allt mindre allteftersom det nya samhället utvecklas.

För det andra: Det som går till de gemensamma behovens tillfredsställande, såsom skolor, hälsovård o.s.v.

Denna del växer från första början i betydande grad jämfört med det nuvarande samhället och ökar i samma takt som det nya samhället växer.

För det tredje: Fonder för icke arbetsföra o.s.v., kort sagt, vad som nu hör till den s.k. allmänna fattigvården.

Först nu kommer vi till den ”fördelning” som programmet, under Lassalles inflytande, så inskränkt och ensidigt tar sikte på, nämligen den del av konsumtionsmedlen, som fördelas bland kooperativets individuella producenter⁹.

Den ”oavkortade arbetsavkastningen” har underhand redan förvandlats till en ”avkortad”, fastän det som producenten inte får i sin egenskap av privatindivid direkt eller indirekt kommer honom till godo i hans egenskap av samhällsmedlem.

Liksom frasen om den ”oavkortade arbetsavkastningen” försvunnit, försvinner nu frasen om ”arbetsavkastningen” över huvud taget¹⁰.

Inom det kooperativa samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen, utbyter producenterna inte sina varor. Lika lite uppträder här det i produkterna nedlagda arbetet som dessa produkters värde, som en av dem ägd saklig egenskap, då de individuella arbetena nu – i motsats till det kapitalistiska samhället – inte längre existerar på en omväg utan omedelbart, som beståndsdelar av totalproduktionen. Ordet ”arbetsavkastning”, även i dag förkastligt på grund av sin tvetydighet, förlorar sålunda all mening.

⁹ I sin broschyr ”Om bostadsfrågan” kritiserar också Engels det ”socialistiska” kravet på den ”fulla arbetsvinsten” och polemiserar mot det system som den franska småborgerliga socialisten Proudhon uppställt, vilken likaledes företrädde detta krav. Engels skriver: ”Det är för övrigt självklart, att var och en vid den samhälleliga produktion som betingas av den moderna storindustrin (d.v.s. under kommunismen) också kan tillförsäkras den ”fulla avkastningen av sitt arbete”, så långt denna fras nu har någon mening. Och en mening har den blott, om den utvidgas därhän, att inte varje enskild arbetare blir ägare till denna ”fulla avkastning av sitt arbete” men väl hela det av idel arbetare bestående samhället blir ägare till hela produkten av deras arbete, som samhället delvis fördelar för konsumtion bland sina medlemmar, delvis använder för att ersätta och utöka produktionsmedlen och delvis lagrar som reservfonder för produktionen och konsumtionen.”

¹⁰ Jfr med denna vederläggning av det lassalleska kravet på den ”oavkortade” eller ”fulla arbetsavkastningen” Lenin: ”Staten och revolutionen”, kap. 5. ”Det kommunistiska samhällets första fas”, de första styckena.

Det som vi här har att göra med, är inte ett kommunistiskt samhälle som *utvecklats* på sin egen grundval utan tvärtom, ett sådant som *uppstår* just ur det kapitalistiska samhället och som alltså i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu bär märkena efter det gamla samhället, ur vars sköte det födes fram. I enlighet härmed erhåller den enskilde producenten – efter det att avdragen gjorts – exakt tillbaka, vad han ger samhället. Vad han givit det, är hans individuella arbetskvantum. Den samhällseliga arbetsdagen exempelvis består av de individuella arbetstimmarnas summa; den enskilde producentens individuella arbetstid är den av honom presterade delen av den samhällseliga arbetsdagen, hans andel därav. Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete (med avdrag för den del av hans arbete som går till de gemensamma fonderna) och på detta kvitto hämtar han ur de samhällseliga förråden ut så mycket konsumtionsmedel som lika mycket arbete kostar. Samma kvantum arbete, som han givit samhället i en form, får han tillbaks i en annan.

Uppenbart råder här samma princip, som reglerar varuutbytet, såvitt detta är ett utbyte av lika värden. Innehåll och form har förändrats, emedan ingen under de förändrade omständigheterna kan ge något, utom sitt arbete, och emedan å andra sidan inget av egendomen utom individuella konsumtionsmedel kan övergå i den enskildes ägo. Men vad beträffar fördelningen av de senare bland de enskilda producenterna, så råder där samma princip som vid utbytet av varuekvivalenter, lika mycket arbete i en form bytes mot lika mycket arbete i en annan.

Därför är den *lika rätten* här ännu alltid – principiellt – den *borgerliga rätten*, ehuru princip och praxis inte längre strider mot varandra, under det att vid varuutbytet utbytet av ekvivalenter endast förekommer i *genomsnittet* och inte för det enskilda fallet.

Trots detta framsteg är denna *lika rätt* ännu alltid begränsad av en borgerlig skranka. Producenternas rätt står i *proportion* till deras arbetsprestationer; likheten består däri, att man mäter med *samma måttstock*, arbetet.

Den ene är emellertid den andre fysiskt eller andligt överlägsen, presterar alltså under samma tid mera arbete eller förmår arbeta under längre tid, och för att kunna fungera som mått måste arbetet bestämmas till sin utsträckning och sin intensitet, eljest upphör det att vara måttstock. Denna *lika rätt* är olika rätt för olika arbete. Den erkänner ingen klasskillnad, emedan den ene blott är arbetare liksom den andre, men den erkänner stillatigande såsom naturliga privilegier den olika individuella begåvningen och därmed prestationsförmågan. *Den är därför till sitt innehåll en ojämlikhetens rätt, liksom all rätt.* Rätten kan enligt sin natur blott bestå i användandet av samma måttstock, men de olika individerna (och de vore inte skilda individer, om de inte vore olika) kan blott mätas med samma måttstock, såvida man ser dem ur samma synvinkel, blott tar dem från en *bestämd* sida, exempelvis i detta fall betraktar dem *blott som arbetare* och för övrigt inte ser någonting i dem utan bortser från allt annat. Vidare: en arbetare är gift, den andre inte, en har flera barn än den andre o.s.v., o.s.v. Vid lika arbetsprestation och därmed lika andel i den samhällseliga konsumtionsfonden får sålunda den ene faktiskt mer än den andre, är den ene rikare än den andre o.s.v. För att undgå alla dessa missförhållanden borde rätten, i stället för att vara lika, vara olika¹¹.

¹¹ Angående kravet på likhet skriver Engels i "Anti-Dühring": "Likhetskravet har i proletariats mun följaktligen en dubbelbetydelse. Antingen är det – och detta är fallet framför allt i den allra första början, t.ex. i bondekriget – den naturliga reaktionen mot den skriande sociala olikheten, mot kontrasten mellan rika och fattiga, herrar och slavar, frossare och hungrande; som sådan är den helt enkelt uttryck för den revolutionära instinkten och får därigenom – och också endast därigenom – sitt berättigande. Eller också har det uppstått ur reaktionen mot det borgerliga likhetskravet, drar mer eller mindre riktiga, vittgående krav ur detta, tjänar som agitationsmedel för att med kapitalisternas egna påståenden upphetsa arbetarna mot kapitalisterna, och i detta fall står och faller det med det borgerliga samhället självt. I båda fallen är det proletära likhetskravets verkliga innehåll kravet på *klassernas avskaffande*. Varje likhetskrav, som går därutöver, hamnar med nödvändighet i det absurda." I sin skrift "Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok" (1919) skriver Lenin om detta Engels'

Men dessa missförhållanden är oundvikliga under det kommunistiska samhällets första fas, sådant detta efter långa födslovåndor uppstått just ur det kapitalistiska samhället. Rätten kan aldrig stå högre än samhällets ekonomiska utformning och den därav betingade kulturutvecklingen.

I en högre fas av det kommunistiska samhället – när individernas förslavande underordnande under arbetsfördelningen försvunnit och därmed också motsättningen mellan andligt och kroppsligt arbete, när arbetet blivit inte blott ett medel för livsuppehälle utan rent av det viktigaste livsbehovet, när jämsides med individernas allsidiga utveckling också produktivkrafterna vuxit och alla den gemensamma kooperativa rikedomens källor flödar ymnigare – först då kan man helt överskrida den borgerliga rättens trånga horisont och samhället kan skriva på sina fanor: Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov¹²!

Jag har sysslat så utförligt med å ena sidan den ”oavkortade arbetsavkastningen”, å andra sidan ”den lika rätten” och ”den rättvisa fördelningen” för att visa hur brottsligt man handlar, när man å ena sidan som dogmer vill pracka på vårt parti föreställningar, vilka vid en viss tidpunkt hade en mening men som nu är gamla intetsägande fraser, å andra sidan åter förvränger den realistiska uppfattning – som med så stor möda bibringats partiet och som nu äntligen slagit rötter i det – genom ideologiska höger- och andra floskler, som är så gängse bland demokraterna och de franska socialisterna.

Frånsett det hittills utvecklade var det överhuvudtaget felaktigt att göra något väsen av den s.k. *fördelningen* och lägga tonvikten på den.

Konsumtionsmedlens olika fördelning är blott en följd av själva produktionsbetingelsernas fördelning. Men denna sistnämnda är ett karaktäristikum för själva produktionssättet. Det kapitalistiska produktionssättet exempelvis grundar sig på att de sakliga produktionsbetingelserna befinner sig i händerna på de icke arbetande i form av kapital- och jordegendom, under det att massan blott är ägare av den personliga produktionsbetingelsen, arbetskraften. Om produktionens beståndsdelar är fördelade på ett dylikt sätt, så följer av sig själv konsumtionsmedlens nuvarande fördelning. Om de sakliga produktionsbetingelserna är arbetarnas kooperativa egendom, så följer därmed likaså en annan fördelning av konsumtionsmedlen än den nuvarande. De borgerliga nationalekonomerna har lärt vulgärsocialismen (och denna återigen en del av demokratin) att betrakta och behandla distributionen som oavhängig av produktions-

uttalande: ”Engels har för länge sedan i 'Anti-Dühring' förklarat, att likhetsbegreppet, vilket återspeglar varu- produktionsförhållandena, blir till en fördom, om man inte med likhet förstår *klassernas avskaffande*. Denna enkla sanning om skillnaden mellan det borgerligt-demokratiska och det socialistiska likhetsbegreppet glömmer man ständigt. Men gör man inte det, så blir det tydligt, att proletariatet, sedan det störtat bourgeoisin, därmed tar ett avgörande steg för att avskaffa klasserna, och att proletariatet, för att fullborda detta verk, måste fortsätta sin klasskamp, utnyttja statsapparaten och använda olika metoder i kampen mot och påverkandet av den störtade bourgeoisin och den vacklande småbourgeoisin.” Se också de ställen i Lenins ”Staten och revolutionen”, där Lenin delvis citerar Marx' uttalanden i ”Kritiken”, delvis summerar och vidareutvecklar dem.

¹² Om de kommunistiska lördagarna skrev Lenin i december 1919: ”Om vi frågar oss, vad kommunismen betyder till skillnad från socialismen, så måste vi säga, att socialismen är ett samhälle, som växer fram omedelbart ur kapitalismen, den första formen av det nya samhället. Kommunismen däremot är en högre form av samhälle, och den kan blott utvecklas, när socialismen fullständigt segrat. Socialismen förutsätter arbete utan hjälp av kapitalister, samhälleligt arbete under strängaste redovisning, kontroll och uppsikt av det organiserade avantgardet, den mest avancerade delen av de arbetande; och naturligtvis måste man fastställa såväl arbetets omfång som också dess belönande. Detta är obetingat nödvändigt, då det kapitalistiska samhället åt oss efterlämnat sådana kvarlevor och vanor som splittrat arbete, misstroende mot den samhälleliga hushållningen, småbrukarnas inrotade vanor, som är förhärskande i alla agrarländer. Allt detta står i direkt motsättning till en verkligt kommunistisk hushållning. Som kommunism betecknar vi däremot en ordning, där människorna vant sig vid att utan varje tvångsapparat uppfylla de samhälleliga plikterna, där det oavlönade arbetet för det helas väl blivit en allmän företeelse.” Se också Lenins artikel ”Från krossandet av en månghundraårig ordning till uppbyggandet av en ny”, 1920.

sättet och att därigenom framställa socialismen som något som huvudsakligen rör distributionen¹³. Varför på nytt marschera tillbaka, sedan det verkliga förhållandet för länge sedan klarlagts?

4. ”Arbetets befrielse måste vara ett verk av arbetarklassen, i jämförelse med vilken alla andra klasser är en enda reaktionär massa.”

Första strofens ord är hämtade från de internationella stadgarnas inledningsord, ehuru ”förbättrade”. Där heter det: ”Arbetarklassens befrielse måste vara arbetarnas eget verk”¹⁴. Här har ”arbetarklassen” att befria – vad? ”arbetet”. Bli klok på det den som kan.

I gengäld är däremot motstrofen¹⁵ ett Lassallecitrat av renaste vatten: ”i jämförelse med vilken (arbetarklassen) alla andra klasser är en enda reaktionär massa”¹⁶.

I Kommunistiska manifestet heter det: ”Av alla klasser, som i dag bildar front mot bourgeoisin, är endast proletariatet en *verkligt revolutionär klass*. De övriga klasserna upplöses och går under med storindustrin, proletariatet är dess speciella produkt.”¹⁷

Bourgeoisin är här uppfattad som revolutionär klass – som bärare av storindustrin – i motsats till feodalherrar och medelstånd, vilka vill behålla alla samhällsliga positioner som utgör produkten av föråldrade produktionsätt. De bildar alltså inte *tillsammans* med *bourgeoisin* en enda reaktionär massa.

¹³ I ”Kapitalets” band II, kap. 4, sid. 108, säger Marx: ”Det är för övrigt helt i överensstämmelse med den borgerliga mentaliteten – som inte har intresse för något annat än jakten efter profit – att inte produktionen utan handelsutbytet uppfattas som grundvalen för den ekonomiska verksamheten.” Frågan om produktionens förhållande till distributionen, till utbytet och förbrukningen analyseras utförligt av Marx i hans oavkortade ”Inledning till en kritik av den politiska ekonomin” (1857), vilken publicerades samtidigt med ”Till kritiken av den politiska ekonomin”. – År 1894 skrev Lenin i en artikel ”Det ekonomiska innehållet i narodnikernas teorier och kritiken av detsamma i herr Struves bok” – under återopande av det anförda stället i ”Kritiken av Gotha-programmet” -: ”Marx ställer upp mot vulgärsocialismen den vetenskapliga socialismen, som inte tillskriver distributionen så stor betydelse utan förklarar samhällets struktur genom produktionsförhållandenas organisation och är av den uppfattningen, att en given organisation av produktionsförhållandena redan i sig innesluter ett bestämt distributionssystem. Denna idé ... går som en röd tråd genom hela Marx' lära”...

¹⁴ Inledningen till Första Internationals stadgar lyder ordagrant (se not 22): ”Arbetarklassens frigörelse ... måste vara arbetarklassens eget verk ...”

¹⁵ I den grekiska tragedin hade körernas sånger formen av strofer och motstrofer.

¹⁶ Se Engels' kritik av denna sats i brevet till Bebel av den 18 mars 1875. I sin kritik av denna paroll påvisade Marx och Engels ständigt den betydelse som under alla den proletära klasskampens etapper måste tillskrivas proletariatets förbundna. ”Den egentliga svagheten – skrev t.ex. Engels i brevet till Bernstein av den 2 november 1882 – ... är den barnsliga föreställningen att nästa revolution, skall *börja* med att hela världen delar upp sig i två läger, 'guelfer här, ghibelliner där', vi här, hela den 'enda reaktionära massan' där. Det betyder att revolutionen skall börja med *femte akten*, och inte med den första, där alla oppositionspartierna står eniga mot regeringen och dess konst och på det sättet segrar, varpå de enskilda partierna bland segrarna det ena efter det andra arbetar ut sig och gör sig omöjliga, tills folkets massa som en följd därav till slut drivits helt över på vår sida, varefter den berömda Vollmarska slutstriden kan äga rum.” Jfr hos Lenin: ”... Att inbilla sig att den sociala revolutionen är *tänkbar* utan uppror av mindre nationer i kolonierna och i Europa, utan revolutionära utbrott från en del av småborgerskapet *med alla dess fördomar*, utan en rörelse bland de efterblivna proletära och halvproletära massorna mot godsägarnas och kyrkans ok, mot det monarkistiska och nationella förtrycket o.s.v. – att inbilla sig något sådant, det betyder att *avstå från den sociala revolutionen*. Tydligen inbillar man sig att på ett ställe kommer att samlas en här som förklarar: 'Vi är för socialismen!', på ett annat ställe en annan här, som förklarar: 'Vi är för imperialismen', och detta skulle sedan vara den sociala revolutionen!... Den som väntar en 'ren' social revolution, kommer aldrig att få uppleva den. Han är revolutionär endast med läpparna och förstår inte vad revolution är. Den ryska revolutionen 1905 var en borgerligt-demokratisk revolution. Den bestod av en rad strider, förda av *alla* otilfredsställda klasser, grupper och element bland befolkningen ... *Objektivt* undergrävde massornas rörelse tsarismen och banade väg för demokratin, och därför gick de klassmedvetna arbetarna i spetsen. Den socialistiska revolutionen i Europa *kan inte vara något annat* än utbrottet av alla undertryckta och otilfredsställda masskamp ...” Lenin.

¹⁷ Se Karl Marx och Friedrich Engels: ”Kommunistiska manifestet”.

Å andra sidan är proletariatet revolutionärt i förhållande till bourgeoisin, då det – självt upp-
vuxet på storindustrins mark – strävar att befria produktionen från dess kapitalistiska karaktär,
som bourgeoisin söker föreviga. Men Manifestet fortsätter: att ”medelstånden ... blir revolu-
tionära med hänsyn till sin förestående övergång till proletariatet”¹⁸.

Från denna synpunkt är det alltså återigen tokigt, att de, tillsammans med bourgeoisin och till
på köpet med feodalherrarna i förhållande till proletariatet ”bildar en enda reaktionär massa”.

Ropade man kanske under de sista valen¹⁹ till hantverkare, små industriföretagare o.s.v. och
bönder: gentemot oss bildar ni en enda reaktionär massa tillsammans med bourgeoisin och
feodalherrar?

Lassalle kunde Kommunistiska manifestet utantill, liksom hans troende kan de av honom för-
fattade frälsningsskrifterna. När han alltså förfalskade det så grovt, gjorde han det bara för att
skönmåla sin allians med de absolutistiska och feodala motståndarna till bourgeoisin²⁰.

I paragrafen härovan hårdrar man dessutom hans visdomsord utan något som helst samman-
hang med det förfuskade citatet ur Internationalens stadgar. Det är alltså här helt enkelt en
oförskämdhet – och naturligtvis på intet sätt herr Bismarck misshaglig – en av dessa billiga
tölpaktigheter, i vilka Berlin-Marat excellerar.²¹

5. ”Arbetarklassen verkar för sin befrielse i första hand *inom ramen för den nuvarande nationella
staten*, i medvetande om att den internationella folkförbrödringen skall bli det nödvändiga resultatet
av dess strävan, som är gemensam för alla kulturländers arbetare.”

I motsats till Kommunistiska manifestet och till all tidigare socialism har Lassalle fattat
arbetarrörelsen från den mest trångbröstade nationella ståndpunkt. Man följer honom i detta
avseende, och det efter Internationalens verksamhet!²²

¹⁸ Det avsnitt av ”Kommunistiska manifestet”, ur vilket citatet är hämtat, lyder: ”Medelstånden, den lille fabri-
kanten, den lille köpmannen, hantverkaren, bonden, alla bekämpar de bourgeoisin för att säkra sin existens som
medelstånd mot undergång. De är alltså icke revolutionära utan konservativa. Än mer, de är reaktionära, ty de
söker vrida historiens hjul tillbaka. Om de är revolutionära, så är de det med hänsyn till sin förestående övergång
till proletariatet, så försvarar de inte sina nuvarande utan sina kommande intressen, så lämnar de sin egen stånd-
punkt för att ställa sig på proletariats.”

¹⁹ De riksdagsval, varom här är tal, ägde rum år 1874.

²⁰ Se not 6

²¹ *Marat* (1743-93) en av de mest betydande personligheterna under den stora franska revolutionen, en jakobin.
Som ”Berlin-Marat” betecknar Marx här ironiskt Hasselmann (se not 48), chefredaktör för ”Neuer Sozial-
demokrat”, lassalleanernas huvudorgan.

²² Första Internationalen, ”Internationella Arbetarassociationen” (1864-72) ”lade – under Marx ledning – grun-
den till arbetarnas internationella organisation för förberedandet av deras revolutionära stormlöpning mot kapi-
talet” (Lenin, ”III Internationalen och dess plats i historien”, 1919.) Om dess historia skrev Lenin i sin artikel
”Karl Marx” (1914): ”Den epok då de demokratiska rörelserna mot slutet av femtioalet och på sextioalet börja-
de få nytt liv, kallade Marx på nytt till praktiskt handlande. 1864 (den 28 september) grundades i London den
berömda Första Internationalen, 'Internationella Arbetarassociationen' ... Marx var själen i denna organisation,
författare till dess första 'manifest' och en lång rad av resolutioner, uttalanden och upprop. Under det Marx arbe-
tade på att sammanfatta de skilda ländernas arbetarrörelse och försökte förmå den icke-proletära, förmarxistiska
socialismens olika former (Mazzini, Proudhon, Bakunin, engelsk liberal trade-unionism, lassalleska högeravvi-
kelsor i Tyskland o.s.v.) att uppträda gemensamt samt bekämpande alla dessa sekters och skolors teorier, smidde
han en enhetlig taktik för arbetarklassens proletära kamp i de skilda länderna. Efter Pariskommunens fall (1871)
... och sedan Bakunins anhängare sprängt Internationalen, fanns inte längre någon möjlighet att den skulle kunna
bestå i Europa. Efter Internationalens kongress i Haag (1872) genomdrev Marx att dess generalråd förlades till
New York. Första Internationalen hade spelat ut sin historiska roll och rymde fältet för en epok av oerhört
mycket snabbare uppsving för arbetarrörelsen i alla världens länder – den epok nämligen då den utvecklades *på
bredden*, då det uppstod socialistiska proletära masspartier på de olika nationella staternas grund.” I Kominterns
program heter det: ”Kommunistiska Internationalen, proletariats enhetliga och centraliserade internationella

Det är självklart, att arbetarklassen – för att överhuvudtaget kunna kämpa – måste organisera sig *som klass* i det egna landet och att detta är den omedelbara arenan för dess kamp. Så långt är dess klasskamp, inte till innehållet, utan – som Kommunistiska manifestet säger – ”till formen” nationell²³. Men ”den nuvarande nationella statens ram”, exempelvis tyska rikets, befinner sig själv återigen ekonomiskt inom världsmarknadens ”ram”, politiskt inom statssystemets ”ram”. Första bästa köpman vet, att den tyska handeln också är handel med utlandet, och herr Bismarcks storhet består ju just i något slags *internationell politik*²⁴.

Och till vad reducerar tyska arbetarpartiet sin internationalism? Till medvetandet om att resultatet av dess strävan ”skall bli *den internationella folkförbrödringen*” – en av de fraser man lånat från det borgerliga Frihets- och Fredsförbundet²⁵ och som skall tjäna som ekvivalent för arbetarklassens internationella förbrödring i den gemensamma kampen mot de härskande klasserna och deras regeringar. Alltså inte ett ord om den tyska arbetarklassens *internationella funktioner!* Och så skall den taga upp kampen med sitt lands bourgeoisie – som redan förbrödrat sig med alla andra länders bourgeoisie – och med herr Bismarcks internationella konspirationspolitik!²⁶

Faktiskt står programmets internationella bekännelse *ännu oändligt långt* efter frihandelspartiets. Också det påstår att målet för dess strävan är ”den internationella folkförbrödringen”. Men det *gör* också något för att handeln skall bli internationell och nöjer sig ingalunda med medvetandet om att varje folk driver handel hemma i sitt eget land.

parti, företräder ensamt Första Internationalens principer på den revolutionära proletära massrörelsens nya grund.”

²³ I Kommunistiska manifestet heter det: ”Proletariatets kamp mot bourgeoisin är att börja med till formen, ehuru icke till innehållet, en nationell kamp. Varje lands proletariat måste naturligtvis först göra upp med sitt eget lands bourgeoisie”. Och på ett annat ställe: ”Arbetarna har intet fädernesland. Man kan icke fråntaga dem vad de icke har. Då emellertid proletariatet till att börja med måste erövra den politiska makten, upphöja sig till nationell klass och konstituera sig självt som nation, så är det självt ännu nationellt, om också ej i samma mening som bourgeoisin.”

²⁴ Engels karakteriserade 1890 Bismarcks *utrikespolitik* på följande sätt: ”Kriget 1859 hade också skrämt upp Preussen. Det hade nära på fördubblat sin armé och placerat en man vid rodret, som kunde ta upp tävlan med den ryska diplomatin åtminstone på en punkt: i hänsynslösheten vid valet av de medel han använde. Denne man var Bismarck. Under det polska upproret 1863 tog han på ett uppseendeväckande sätt parti för Ryssland, gentemot Österrike, Frankrike och England, och gjorde allt för att förskaffa det segern. På så sätt försäkrade han sig om, att tsaren frångick sin gamla politik i den schlesvig-holsteinska frågan. 1864 lösslets hertigdömena med tsarens goda vilja från Danmark. Sedan kom preussisk-österrikiska kriget 1866: här kunde tsaren på nytt glädja sig åt att se Österrike för andra gången förödmjukas och Preussens makt växa, Preussen, den enda trogna – den t.o.m. efter förnedringen 1849-50 ännu trogna vasallen. Kriget 1866 drog med sig tysk-franska kriget 1870, och åter uppträdde tsaren på sin preussiska 'Djadja Molodets' (snälla gamla farbror) sida. Han höll Österrike direkt i schack och berövade på så sätt Frankrike den enda bundsförvant, som kunde rädda det från fullständigt nederlag. Men liksom Louis Bonaparte 1866, så lät Alexander 1870 lura sig av den snabba framgången för de tyska vapnen.” (Engels: ”Den ryska tsarismens utrikespolitik”, ”Neue Zeit”, årgång 1890, s. 198-199.) – Om det tysk-franska krigets historiska betydelse, vilket var Bismarcks största utrikespolitiska framgång, skrev Lenin: ”I det tysk-franska kriget plundrades Frankrike av Tyskland, men det förändrar inte den grundläggande historiska betydelsen av detta krig, som befriade tiotals miljoner tyskar från den feodala splittringen och från två despoters förtryck, den ryska tsaren och Napoleon III.” (Lenin: ”Socialismen och kriget”, 1915).

²⁵ Internationella Freds- och Frihetsförbundet var en på 60- och 70-talen existerande internationell organisation av borgerliga demokrater och pacifistiska frihandelsvänner. Mot detta förbund, som grundats 1867 i Genève, förde Första Internationalen på Marx' yrkande och under hans ledning en bestämd kamp. Förbundets paroll var: ”Allmän folkförbrödring”, ”Europas Förenade Stater!”

²⁶ Efter Pariskommunens fall arbetade Bismarck (1871-72) på att få till stånd ett formligt fördrag mellan Tyskland, Österrike och Ryssland i syfte att gemensamt förfölja den revolutionära rörelsen i allmänhet och särskilt Första Internationalen. Ehuru något formellt förbund inte kom till stånd, arbetade dock stormakternas regeringsorgan faktiskt redan då hand i hand, då det gällde att förfölja revolutionärer.

Arbetarklassens internationella verksamhet är ingalunda avhängig av ”*Internationella Arbetarassociationens*” existens. Den var blott det första försöket att skapa ett centralorgan för denna verksamhet, ett försök som genom den impuls det gav är av bestående betydelse men som efter Pariskommunens fall inte längre var genomförbart i sin *första historiska form*.

Bismarcks ”*Norddeutsche*”²⁷ hade fullständigt rätt, när den till sin herres belåtenhet förklarade, att tyska arbetarpartiet i sitt nya program avsvurit sig internationalismen.²⁸

II

”Utgående från dessa grundsatser strävar det tyska arbetarpartiet att med alla lagliga medel nå fram till den *fria staten* – och – det socialistiska samhället; upphävandet av lönesystemet *med* den *järnhårda lönelagen* – och – varje form av utsugning, undanröjandet av all social och politisk olikhet.”

Till den ”fria” staten återkommer jag senare.

För framtiden skall tyska arbetarpartiet alltså tro på Lassalles ”järnhårda lönelag”!²⁹ För att den inte skall gå förlorad begår man den dumheten att tala om ”upphävandet av lönesystemet” (borde vara: systemet med lönearbete) *med* den ”järnhårda lönelagen”. Upphäver jag lönearbetet, så upphäver jag naturligtvis också dess lagar, de må sedan vara ”järnhårda” eller mjuka som svampar. Men Lassalles kamp mot lönearbetet rör sig nästan endast om denna s.k. lag. För att därför bevisa att den lassalleska sekten har segrat, måste man upphäva ”lönesystemet *med* den järnhårda lönelagen” och inte utan densamma.

Av den ”järnhårda lönelagen” är som bekant ingenting Lassalles egendom utom ordet ”järnhård”, som han lånat från Goethes ”eviga, järnhårda höga lagar”. Ordet *järnhård* är den signatur, på vilken de rättroende känner igen varandra. Tar jag emellertid lagen med Lassalles stämpel och därmed med den betydelse han lägger in, så måste jag också ta den med hans motivering. Och vilken är den? Som Lange³⁰ redan kort efter Lassalles död visat: Malthus'

²⁷ I ”*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*”, Bismarcks organ, publicerades den 20 mars 1875 (nr 64) en ledande artikel om det socialdemokratiska partiets programförslag. Artikelnen uppehöll sig särskilt vid punkt 5 i programmet, om vilken Marx här talar. I artikeln säges om denna punkt, att socialdemokratin uppenbarligen ”tycks vilja eller åtminstone till en viss grad tycks vilja frigöra sig från inflytandet från Internationalen”, att den ”socialdemokratiska agitationen i mångt avseende blivit försiktigare” och ”inte erkänner Internationalen”.

²⁸ Engels, som bedömde Gothaprogrammets ”internationalism” på samma sätt som Marx, skrev den 13 augusti 1875 till F. Becker: ”I Tyskland har man ... efter föreningen med lassalleanerna helt brutit den redan förut lösa förbindelsen med Internationalen.”

²⁹ Lassalle formulerade denna ”lag” på följande sätt: ”Den järnhårda ekonomiska lag, som under de nuvarande förhållandena – då utbud av och efterfrågan på arbete är förhärskande system – bestämmer arbetslönen, är denna: att den genomsnittliga arbetslönen ständigt reduceras till det nödvändiga levnadsunderhåll, som erfarenheten visat vara erforderligt för att ett folk skall kunna existera och fortplanta sig.” (”Öppen svarsskrivelse till Centralkommittén för inkallandet av en allmän tysk arbetarkongress i Leipzig”). Se Engels kritik i brevet till Bebel av den 18 mars 1875.

³⁰ F. A. Lange (1828-75 – tysk nykantiansk filosof, småborgerligt-demokratisk publicist, författare av den socialreformatoriska boken ”Arbetsfrågan: Dess betydelse för nutid och framtid” (första upplagan 1865, andra upplagan 1870). I ett brev till Kugelmann av den 27 juni 1870 skrev Marx följande om Lange: ”Herr Lange (Om arbetsfrågan etc., andra upplagan) ger mig en vacker elege, men med det syftet att göra sig själv viktig. Herr Lange har nämligen gjort en stor upptäckt. Hela historien kan sublimeras i blott en enda stor naturlag. Denna naturlag är frasen (– det darwinska uttrycket blir i denna användning blott en fras –) 'struggle for life', 'kampen för tillvaron', och innehållet i denna fras är den malthusska befolknings- eller rättare sagt överbefolkningslagen. Alltså i stället för att analysera struggle for life, sådan den historiskt förekommer under skilda bestämda samhällsformer, behöver man inte göra något annat än omsätta varje konkret kamp i frasen 'struggle for life' och denna återigen i den malthusska befolkningsfantasin. Man måste erkänna, att detta är en synnerligen effektiv metod – för självmedveten, kvasivetenskaplig, högtravande okunnighet och tankelättja.” Om den malthusska ”lagen” se följande anmärkning.

befolkningsteori³¹ (som Lange själv predikar). Men om denna är riktig, så kan jag återigen *inte* upphäva lagen, även om jag hundra gånger upphäver lönearbetet, emedan lagen då behärskar inte bara lönearbetets system utan *varje* samhälleligt system. Stödda just på detta har nationalekonomerna sedan femtio år och mer bevisat att socialismen inte kan upphäva den *naturbetingade* fattigdomen, utan blott *göra den allmän* och fördela den jämnt över hela samhällets yta!

Men allt detta är inte huvudsaken. Helt *bortsett* från den *felaktiga* lassalleska formuleringen av lagen, ligger det verkligt upprörande reaktionära i följande:

Sedan Lassalles död³² har den vetenskapliga insikten brutit sig väg i *vårt* parti, att arbetslönen inte är vad den *synes* vara, nämligen *arbetets värde*, resp. *pris*, utan blott en maskerad form för *arbetskraftens värde*, resp. *pris*. Därmed kullkastades en gång för alla hela den hittillsvarande borgerliga uppfattningen om arbetslönen såväl som hela den hittills mot densamma förda kritiken, därmed klarlades att lönearbetaren får tillåtelse att arbeta för sitt eget uppehälle, d.v.s. *att leva*, endast under den förutsättningen att han arbetar en viss tid utan ersättning för kapitalisterna (därmed också för dem som tillsammans med kapitalisterna lever på mervärdet), att hela det kapitalistiska produktionssystemet går ut på att förlänga detta gratisarbete genom att öka arbetsdagens längd eller genom att utveckla produktiviteten resp. intensivare utnyttja arbetskraften o.s.v., att lönearbetets system – således är ett i system satt slaveri, och t.o.m. ett slaveri som blir tyngre i samma mån som arbetets samhällliga produktivkrafter utvecklas, vare sig arbetaren får bättre eller sämre betalt³³. Och sedan denna insikt allt mer banat sig väg i vårt parti, återvänder man till Lassalles dogmer, ehuru man nu borde veta, att Lasalle *inte kände till* vad arbetslönen var, utan i likhet med de borgerliga nationalekonomerna tog sakens sken för dess väsen.

Det är som om slavar, som äntligen upptäckt slaveriets hemlighet, skulle göra uppror, och en slav som är fången i föråldrade föreställningar skulle skriva i upprorets program: slaveriet måste avskaffas, emedan slavarnas kosthåll under slaveriets system inte kan överstiga ett visst lågt maximum!

³¹ Thomas Robert Malthus (1766-1834) – engelsk ekonom, utvecklade i sin bok "Essay on the Principle of Population" (1798) den tanken, att det finns en oföränderlig befolkningslag, enligt vilken befolkningen tillväxer i geometrisk progression (1, 2, 4, 8, 16 ...) medan de nödvändiga existensmedlen endast tillväxer i aritmetisk progression (1, 2, 3, 4, 5 ...). Enligt Malthus består alltså fattigdomens orsaker i den naturliga motsägelsen mellan befolkningens snabba tillväxt och existensmedlens begränsade tillväxt. Marx, som betecknade Malthus' bok som en smådeskrift emot människosläktet, påvisade det tokiga i denna Malthus "lag" och bevisade, att "i själva verket varje särskilt historiskt produktionssätt har sina särskilda historiskt giltiga befolkningslagar" ("Kapitalet", bd I, kap. 23, par. 3) I detta kapitel ges i par. 2-3 en kritik av Malthus' teori och klarlägges det kapitalistiska produktionssättets egen befolkningslag.

³² Lassalle dödades i duell i september 1864.

³³ I sin bok "Den arbetande klassens läge i England" (1845) skriver Engels följande: "Arbetaren är rättsligt och faktiskt slav åt den besittande klassen, bourgeoisin, dess slav så till vida att han säljes som en vara, stiger och faller i pris som en vara. Ökar efterfrågan på arbetare, så stiger arbetarna i pris; minskar den, så faller de i pris. Minskar den så mycket att ett antal arbetare inte är säljbara, 'blir kvar på lagret', så blir de liggande där, och då de inte kan leva endast av att ligga, så svälter de ihjäl. ... Den enda skillnaden från det gamla, oförtäckta slaveriet är blott det, att arbetaren av i dag *skenbart* är fri, emedan han inte säljes på en gång, utan styckevis, per dag, per vecka, per år, och emedan han inte säljes av en ägare till en annan, utan måste sälja sig själv på detta sätt, eftersom han ju inte är slav till någon enskild utan till hela den besittande klassen. För honom förblir det hela i grund och botten detsamma, och om också detta sken av frihet å ena sidan måste ge honom något av *verklig* frihet, så har det å andra sidan också den nackdelen, att ingen människa garanterar honom hans underhåll, att han varje ögonblick kan knuffas iväg av sin herre, bourgeoisin och utelämnas åt svält döden, om bourgeoisin inte längre har något intresse av att ge honom sysselsättning, av hans existens. – Bourgeoisin däremot klarar sig mycket bättre med denna inrättning än med det gamla slaveriet – den kan avtacka sitt folk när den har lust, utan att den därmed förlorar nedlagt kapital, och får över huvud taget arbetet mycket billigare gjort än det kunde göras med tillhjälp av slavar, vilket allt Adam Smith räknat upp bourgeoisin till tröst."

Enbart detta faktum, att vårt partis representanter var i stånd att begå ett sådant oerhört attentat mot den i partimassan spridda insikten, bevisar inte det ensamt, med vilket brottsligt lättsinne, med vilken samvetslöshet de skred till verket vid avfattandet av kompromissprogrammet!

I stället för paragrafens svävande slutfras om ”undandröjandet av all social och politisk olikhet” borde man ha sagt, att med avskaffandet av klasskillnaderna försvinner av sig själva alla ur dem uppkommande sociala och politiska olikheter.

III

”För att bana väg för lösandet av den sociala frågan kräver Tyska arbetarpartiet med statlig hjälp inrättade produktionskooperativer, underställde det *arbetande folkets* demokratiska kontroll. Produktionskooperativerna bör upprättas för industri och jordbruk i sådan omfattning, att ur dem framgår totalarbetets socialistiska organisation.”

Efter den lassalleska ”järnhårda lönelagen” profetens medikament. På ett värdigt sätt ”banar man väg” för det. I stället för den existerande klasskampen sätter man en tidningskrivarfras: ”den sociala frågan”, för vars ”lösande” man ”banar väg”. I stället för ur samhällets revolutionära omvandlingsprocess ”framgår” ”totalarbetets socialistiska organisation” ur den ”statliga hjälp” staten ger produktionskooperativerna, vilka *den* – inte arbetarna – ”upprättar”. Det är Lassalles fantasi värdigt, att man med statliga lån likaväl skulle kunna bygga ett nytt samhälle som en ny järnväg!

En sista rest av skamkänsla resulterar i att man ställer ”den statliga hjälpen” under ”det arbetande folkets” demokratiska kontroll.

För det första består ”det arbetande folket” i Tyskland till sin majoritet av bönder och inte av proletärer.

För det andra betyder ”demokratisk” på tyska ”folkstyrd” (volksherrschaftlich). Men vad betyder ”det arbetande folkets folkstyrda kontroll”? Och därtill hos en arbetarbefolkning, som genom dessa krav, som den ställer på staten, uttrycker sitt fulla medvetande om att den varken befinner sig vid makten eller är mogen för makten!

Det är överflödigt att här ta upp till kritik det recept, som Buchez³⁴ under Louis Philippe³⁵ skrivit ut som en *motvikt* mot de franska socialisterna och som antagits av de reaktionära arbetarna kring tidskriften *Atelier*³⁶. Det som är mest ägnat att väcka förargelse ligger inte heller i, att man skrivit in denna specifika underkur i programmet utan i det faktum att man överhuvudtaget återgår från klassrörelsens ståndpunkt till sekrörelsens.

Att arbetarna vill skapa betingelserna för en kooperativ produktion i social, och närmast i det egna landet i nationell skala, betyder blott, att de arbetar på att omstörta de nuvarande produktionsbetingelserna och har ingenting gemensamt med bildandet av statsunderstödda kooperativa föreningar. Vad emellertid de existerande kooperativa föreningarna angår, har de värde *endast* för så vitt de är arbetarnas eget verk och är oavhängiga och inte beskyddade av vare sig regeringen eller bourgeoisin.

³⁴ Buchez (1796-1865) – fransk historiker och publicist. Var på 1840-talet den franska katolska ”socialismens” ledare, som för att bekämpa den då växande revolutionära arbetarrörelsen reste kravet på upprättandet av kooperativa produktionsföreningar med understöd av staten. Se Engels i brevet till Bebel av den 18 (28) mars 1875.

³⁵ Louis Philippe (1773-1850) – kung i Frankrike under ”julimonarkin”. Julirevolutionen 1830 placerade honom på tronen, februarirevolutionen 1848 störtade honom.

³⁶ ”Atelier” – den första månatliga arbetartidskriften i Paris, som skrevs, redigerades och utgavs uteslutande av arbetare (1840-48). ”Atelier”-gruppen stod under inflytande av Buchez’ reaktionära katolska socialism. Politiskt understödde gruppen de borgerliga liberalerna.

IV

Jag kommer nu till det demokratiska avsnittet.

A. ”Frihetlig grundval för staten.”

Enligt II vill tyska arbetarpartiet närmast nå fram till ”den fria staten”.

Fri stat – vad är det?

De arbetare som frigjort sig från alla undersåtliga skrankor i sitt tänkande har inte alls till syfte att frigöra staten. I tyska riket är ”staten” nästan lika ”fri” som i Ryssland. Friheten består i att förvandla staten från något samhället överordnat till ett detsamma fullständigt underordnat organ, och i dag är statsformerna också friare eller ofriare, allteftersom de inskränker ”statens frihet”.

Tyska arbetarpartiet visar – åtminstone om det gör programmet till sitt – hur de socialistiska idéerna inte ens trängt innanför dess hud, ty i stället för att behandla det bestående samhället (och det gäller för varje kommande) såsom *grundval* för den bestående *staten* (eller kommande för kommande samhällen), behandlar det snarare staten som ett självständigt väsen, som har sina egna *andliga, moraliska, frihetliga grundvalar*.

Och så det virriga missbruk, som programmet bedriver med orden ”nuvarande stat”, ”nuvarande samhälle”, och det ännu galnare missförstånd, som det ställer till angående staten, till vilken det riktar sina krav!

”Det nuvarande samhället” är det kapitalistiska samhället, som existerar i alla kulturländer, mer eller mindre fritt från medeltida beståndsdelar, mer eller mindre modifierat genom varje lands speciella historiska utveckling, mer eller mindre utvecklat. Den ”nuvarande staten” däremot växlar med gränserna. Den är en annan i preussisk-tyska riket än i Schweiz, en annan i England än i Förenta staterna. ”Den nuvarande staten” är alltså en fiktion.

De olika kulturländernas olika stater har dock alla trots sin brokiga formriktighet det gemensamt, att de står på det moderna borgerliga samhällets grund, blott det ena mer, det andra mindre kapitalistiskt utvecklat. De har därför också vissa väsentliga karaktärsdrag gemensamt. I denna mening kan man tala om det ”nuvarande statsväsendet”, till skillnad från framtiden, då dess nuvarande rot, det borgerliga samhället, dött bort.

Man frågar sig så: vilken omvandling kommer statsväsendet att undergå i ett kommunistiskt samhälle? Med andra ord: vilka samhällsfunktioner, motsvarande de nuvarande statsfunktionerna, kommer att bli kvar där? Denna fråga kan blott besvaras vetenskapligt, och man kommer inte problemet ett tuppfjät närmare, om man så på tusen sätt kombinerar ordet folk med ordet stat.

Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger den period då det ena revolutionärt omvandlas i det andra. Därtill svarar också en politisk övergångsperiod, vars stat inte kan vara någonting annat än *proletariatets revolutionära diktatur*.³⁷

Det nuvarande programmet sysslar varken med det senare eller med det framtida statsväsendet i det kommunistiska samhället.

³⁷ ”Hittills – skrev Lenin hösten 1916 – har denna tes gällt som obestridd sanning för socialisterna, och i den ligger erkännandet av *staten* ända fram till den tidpunkt då den segrande socialismen slår om i den fulla kommunismen” (Lenin: ”Resultaten av diskussionen om självbestämmandet”). I denna formulering finns redan det väsentliga i hela femte kapitlet av ”Staten och revolutionen”. År 1922 ”korrigerade” Kautsky denna tes på följande sätt: ”Mellan tiden för den rent borgerligt och den rent proletärt regerade demokratiska staten ligger en period av den enas omvandling i den andra. Därtill svarar också en politisk övergångsperiod, vars regering i regel tar formen av en koalitionsregering.” (K. Kautsky: ”Den proletära revolutionen och dess program”, Stuttgart, 1922.)

Dess politiska krav innehåller ingenting annat än den gamla världsbekanta demokratiska litanian: allmän rösträtt, direkt lagstiftning, folkrätt, folkförsvar o.s.v. De är endast ekot av det borgerliga folkpartiet³⁸, Frihets- och fredsförbundet. Det är idel krav, vilka – såvida de inte är fantastiskt överdrivna – redan *realiserats*. Med det förbehållet endast att den stat, där de förverkligats, inte ligger inom de tyska riksgrensarna utan i Schweiz, Förenta staterna o.s.v. Detta slags ”framtidsstat” är en nuvarande stat, ehuru existerande utom ”ramen” för det tyska riket.

Men ett har man glömt. Då tyska arbetarpartiet uttryckligt förklarar, att det verkar inom ”den nuvarande nationella staten”, alltså inom *sin* stat, det preussisk-tyska riket – dess krav skulle eljest också till största delen vara meningslösa, eftersom man bara kräver det man inte har – så borde det inte glömmas det viktigaste, nämligen att alla dessa begärliga ting beror på erkännandet av den s.k. folksuveräniteten, att de alltså blott kan komma ifråga i en *demokratisk republik*.

Då man inte har mod – och detta klokt nog, ty förhållandena påbjuder försiktighet – att kräva den demokratiska republiken, som de franska arbetarprogrammen gjorde under Louis Philippe och under Louis Napoleon³⁹ – så borde man inte heller ha tagit sin tillflykt till det varken ”ärliga” eller ”värdiga” knepet att kräva saker – som blott har någon mening i en demokratisk republik – av en stat som ingenting annat är än en med parlamentariska former uppiffad, med feodala ingredienser uppblandad, av bourgeoisin redan påverkad, byråkratiskt uppbyggd, polisskyddad militärdespoti⁴⁰, och till råga på allt dessutom försäkra denna stat att man tror sig kunna packa på den något dylikt ”med lagliga medel”.

T.o.m. vulgärdemokratin, som i den demokratiska republiken ser det tusenåriga riket och inte har någon aning om att klasskampen definitivt måste utkämpas just i denna det borgerliga samhällets sista statsform – t.o.m. den står ännu skyhögt över en dylik art av demokrati inom gränserna för det av polisen tillåtna och av logiken otillåtna.

Att man i verkligheten med ”stat” menar regeringsmaskineriet eller staten, såvida den genom arbetets uppdelning utgör en från samhället avskild, egen organism, visar redan orden: ”Tyska arbetarpartiet kräver som statens ekonomiska *grundval*: en enda progressiv inkomstskatt o.s.v.” Skatterna är regeringsmaskineriets ekonomiska grundvalar och eljest ingenting. I den framtidsstat som existerar i Schweiz är detta krav tämligen uppfyllt. Inkomstskatt förutsätter

³⁸ Tyska Folkpartiet eller Demokratiska Partiet grundades i september 1865 i Darmstadt och reorganiserades på kongressen i Stuttgart i september 1868. Det var ett parti för den oppositionella, delvis revolutionärt stämde småbourgeoisin i de tyska små och medelstora staterna, huvudsakligen i Sydtyskland. Mot Bismarcks politik att ena Tyskland under ledning av monarkismens och junkrarnas Preussen ställde de kravet på upprättandet av en demokratisk tysk republik. Partiet stod i intim kontakt med Internationella Freds- och Frihetsförbundet (se not 25) och sökte vinna inflytande bland arbetarna. Det understödde grundandet av arbetarbildningsföreningar av olika slag och spelade en tongivande roll på de ”Tyska Arbetarföreningarnas” årligen återkommande rikskongresser. Partiets organisation i Sachsen, som nästan uteslutande bestod av arbetarföreningarnas medlemmar, var en stödjepunkt för Wilhelm Liebknecht och August Bebel, som vid den tidpunkten agiterade inom ”Folkpartiet” i syfte att grunda ett självständigt arbetarparti. Efter det att Liebknecht och Bebel – på Marx' och Engels' uppmaning på Tyska Arbetarföreningarnas Förbunds Nürnbergkongress i september 1868 genomdrivit förbundets anslutning till Första Internationalen och efter det att man ett år senare (augusti 1869) på arbetarföreningarnas kongress i Eisenach bildat Socialdemokratiska Arbetarpartiet, förlorade Folkpartiet mycket snart inflytande bland arbetarna.

³⁹ Här avses Napoleon III (Louis Bonaparte) – fransk kejsare 1851-70.

⁴⁰ Marx har – skrev Lenin om denna karaktäristik av det nya hohenzollernska tyska rikets författning – oändligt mycket *djupare* fattat den tyska 'författningens' verkliga väsen än hundratals av bourgeoisins professorer, präster och författare, som sjöng lovsånger över 'rättsstaten', De kröp på magen inför tyska hovgunstlingars framgång och triumf. Vid bedömandet av politikens klassväsen lät han inte leda sig av händelsernas tillfälliga 'vändning' utan av den *internationella* demokratin och den internationella arbetarrörelsens *samlade* erfarenhet.” (Lenin: ”Zabern”, 1913.)

olika inkomstkällor för samhällets olika klasser och alltså det kapitalistiska samhället. Det är således ingenting påfallande i att finansreformatörerna i Liverpool – bourgeoisie med Gladstones broder⁴¹ i spetsen – reser samma krav som programmet.

B. ”Tyska arbetarpartiet kräver som andlig och moralisk grundval för staten:

1. Allmän och lika *folkuppfostran* genom staten. Allmän skolplikt, kostnadsfri undervisning.”

Lika uppfostran? Vad föreställer man sig med dessa ord? Tror man att uppfostran i det nuvarande samhället (och man har bara att göra med det) kan vara *lika* för alla klasser? Eller kräver man att också de högre klasserna skall tvingas nöja sig med mera anspråkslös uppfostran – folkskolan – som endast motsvarar inte blott lönearbetarnas utan också böndernas ekonomiska förhållanden.

”Allmän skolplikt. Kostnadsfri undervisning.” Det förra existerar t.o.m. i Tyskland, det senare i Schweiz och Förenta staterna för folkskolor. När i några av det sistnämnda landets stater också högre undervisningsanstalter är ”kostnadsfria”, så betyder det faktiskt bara att med skattemedel bestrida de högre klassernas utgifter för uppfostran. I förbigående sagt gäller detsamma om den under A. 5 krävda ”kostnadsfria rättshjälpen”. Kriminalrätten är överallt kostnadsfri, civilrätten berör nästan uteslutande egendomskonflikter, berör alltså nästan uteslutande de besittande klasserna. Skall de föra sina processer på bekostnad av de skatter folket betalar?

Paragrafen om skolorna borde åtminstone ha krävt tekniska skolor (teoretiska och praktiska) i förbindelse med folkskolan.

Fullständigt förkastlig är en ”*folkuppfostran genom staten*”. Att genom en allmän lag bestämma anslagen till folkskolorna, lärarpersonalens kvalificering, undervisningsgrenarna o.s.v., och – som man gör i Förenta staterna – genom statliga inspektörer övervaka att de lagliga föreskrifterna efterlevs, det är något helt annat än att utnämna staten till folkuppfostrare! Snarare bör regering och kyrka i lika hög grad uteslutas från varje inflytande över skolan. I preussisk-tyska riket (och det hjälper inte med någon misslyckad undanflykt, att man talar om ”framtidsstaten”; vi har sett hur det förhåller sig med den saken) behöver i stället staten en synnerligen hårdhänt uppfostran genom folket.

Hela programmet är emellertid, trots allt demokratiskt kling-klang, alltigenom förpestat av Lassallesektens undersåtliga tro på staten, eller, vad som inte är bättre, av demokratisk vidskepelse, eller snarare: det är en kompromiss mellan dessa båda slag av vidskepelse, som står socialismen lika fjärran.

”*Vetenskapens frihet*” lyder en paragraf i den preussiska författningen. Varför alltså här?

”*Samvetsfrihet!*” Om man i denna tid av kulturkamp⁴² ville påminna liberalismen om dess gamla slagord, så borde det dock endast ske i denna form: var och en bör få förrätta sitt religiösa liksom sitt kroppsliga tarv, utan att polisen lägger sin näsa i det. Men arbetarpartiet borde dock i detta sammanhang uttrycka sin medvetenhet om, att den borgerliga ”samvetsfriheten” ingenting annat är än tolererandet av alla möjliga slag av *religiös samvetsfrihet*, och

⁴¹ Den som åsyftas, R. Gladstone (1805-75) var en rik köpman i Liverpool, en liberal, som propagerade för införandet av progressiva skatter, vilka i främsta rummet skulle träffa storgodsägarna. Hans bror William Gladstone (1809-98) var den framstående liberala brittiska premiärministern under 1800-talets senare hälft.

⁴² ”Kulturkampen – skrev Lenin – 'kampen för kulturen', det är Bismarcks kamp på 70-talet mot det tyska katolikpartiet, mot 'Centrum', genom att med polisåtgärder förfölja katolicismen. Med denna kamp *stärkte* Bismarck blott katolikernas stridbara klerikalism och skadade han blott den verkliga kulturens sak, ty han sköt de religiösa stridsfrågorna i förgrunden i stället för de politiska, ledde bort uppmärksamheten bland en del skikt inom arbetarklassen och demokratin från den revolutionära klasskampens aktuella uppgifter genom den mest ytliga, förljugna borgerliga antiklerikalism.” (Lenin, ”Om arbetarpartiets ställning till religionen”, 1909.)

att partiet snarare strävar efter att befria hjärnorna från religionens spöke⁴³. Man behagar emellertid inte överskrida den ”borgerliga” nivån.

Jag har nu nått fram till slutet, ty det nu i programmet följande tillägget⁴⁴ utgör ingen karakteristisk beståndsdel av detsamma. Jag kan därför här fatta mig helt kort.

2. ”Normalarbetsdag.”

Inget arbetarparti i något land har inskränkt sig till ett så obestämt krav, utan alltid fixerat arbetsdagens längd, sådan det under de givna omständigheterna funnit den normal.

3. ”Inskränkande av kvinno- och förbud mot barnarbetet.”

Normerandet av arbetsdagen måste redan det innesluta inskränkandet av kvinnoarbetet, för såvitt man avser arbetsdagens längd, raster o.s.v.; eljest kan det blott betyda avlägsnande av kvinnlig arbetskraft ur yrkesgrenar, som är speciellt hälsovådliga för kvinnokroppen eller sedligt olämpliga för det kvinnliga könet. Om man menar det, så måste man också säga det.

”Förbud mot barnarbetet!” Här vore det absolut nödvändigt att ange åldersgränsen.

Allmänt förbud mot barnarbetet är oförenligt med storindustrins existens och följaktligen en tom from önskan.

Genomförandet av detsamma – om det vore möjligt – skulle vara reaktionärt, eftersom vid en sträng reglering av arbetstiden alltefter de skilda åldersklasserna och med övriga försiktighetsåtgärder till barnens skydd ett tidigt förknippande av produktivt arbete med undervisning är ett av de mäktigaste omvandlingsmedlen i det nuvarande samhället.

4. ”Statligt övervakande av fabriks-, verkstads- och hemindustrin.”

När det gäller den preussisk-tyska staten borde man bestämt kräva, att inspektörerna endast skulle kunna avsättas av domstol, att varje arbetare skulle kunna dra dem inför rätta för pliktförsummelse, att de måste vara utbildade läkare.

5. ”Reglering av fängelsearbetet.”

Ett småaktigt krav i ett allmänt arbetarprogram. I alla händelser borde man klart säga ifrån att man inte av konkurrensavund vill att de vanliga förbrytarna skall behandlas som djur och i synnerhet inte vill att de skall berövas det enda sättet att bli bättre människor: produktivt arbete. Det vore dock det minsta man kunde vänta av socialister.

6. ”En effektiv häktningslag.”⁴⁵

Man borde förklara, vad man menar med en ”effektiv” häktningslag.

I förbigående sagt har man vid normalarbetsdagen förbisett den del som avser fabrikslagstiftningen, hälsoföreskrifterna och skyddsåtgärderna o.s.v. Häktningslagen träder först i verksamhet, när dessa föreskrifter brytes.

Kort sagt: också detta avsnitt utmärker sig genom slarvig redigering.

Dixi et salvavi animam meam.⁴⁶

⁴³ Se ovannämnda skrift: (Arbetarpartiet) ”anser religionen för privatsak i förhållande till staten, men absolut inte till sig själv, till marxismen, till arbetarpartiet”.

⁴⁴ Detta tillägg innehåller kraven ”om skydd för arbetarklassen gentemot kapitalmakten inom det nuvarande samhället”. Den första punkten, vilken Marx inte nämner, kräver ”koalitionsfrihet”.

⁴⁵ D.v.s. i samband med ansvaret för arbetarnas liv och hälsa vid olycksfall och i hälsovådliga yrken.

⁴⁶ Jag har talat och frälst min själ (d.v.s. fyllt min plikt).

Brev från Marx och Engels om Gothaprogrammet

Engels till Bebel

London den 18 (28) mars 1875

Käre Bebel!⁴⁷

Jag har fått Ert brev av den 23 februari och det gläder mig att Er hälsa är så god.

Ni frågar mig, vad vi tänker om eningshistorien? Tyvärr har det gått oss precis som Er. Varken Liebknecht eller överhuvudtaget någon annan har sänt oss något som helst meddelande, och även vi vet alltså bara vad som står i tidningarna, och där har inte stått någonting förrän programförslaget kom för cirka åtta dagar sedan. Givetvis gjorde det oss inte litet förvånade.

Vårt parti har så ofta räckt lassalleanerna handen till försoning eller åtminstone till kartell och så ofta och så spotskt avvisats av Hasenclever, Hasselmann och Tölcke⁴⁸, att varje barnunge därav måste dra den slutsatsen, att dessa herrar måste vara i en fördömt svår knipa, när de nu själva kommer och bjuder försoning. Med tanke på dessa människors karaktär, som var och en känner, är det emellertid vår skyldighet att utnyttja denna knipa för att betinga oss varje tänkbar garanti, så att de inte på vårt partis bekostnad åter befäster sin vacklande ställning inför den allmänna arbetaropinionen. Man borde ta emot dem ytterst kallt och misstroget och göra sammanslagningen beroende av graden av deras beredvillighet att avstå från sina sektaristiska slagord och sin statshjälp och att i dess viktigaste delar anta Eisenachprogrammet från 1869⁴⁹ eller en för den nuvarande tidpunkten avpassad förbättrad upplaga av detsamma. Vårt parti hade *absolut ingenting att lära* av lassalleanerna i teoretiskt avseende, alltså ifråga om det som är avgörande för programmet, lassalleanerna däremot nog av vårt parti. Den första betingelsen för sammanslagningen skulle vara, att de upphörde att vara sekterister, lassalleaner, att de alltså framför allt om inte helt uppgav teorin om statshjälpen som universalbottmedel så åtminstone erkände den vara en övergångs åtgärd av mindre betydelse bland och vid sidan av många andra tänkbara. Programförslaget visar att vårt folk teoretiskt är Lassalleledarna hundrafalt överlägsna – och i politisk slughet är dem lika underlägsna. De ”ärliga”⁵⁰ har återigen blivit grymt dragna vid näsan av de icke ärliga.

⁴⁷ August Bebel (1840-1913) – en av de mest betydande representanterna för den internationella arbetarrörelsen under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. En av den tyska socialdemokratins och Andra Internationalens grundare och ledare. Bebel, som till yrket var svarvare, verkade ”under den period då socialistiska masspartier med proletärklassammansättning bildades och växte sig starka” (Lenin) och han lyckades under starkt inflytande från Marx och Engels – vilka understödde honom och kritiserade hans principiella och taktiska fel av opportunistisk karaktär – lägga grunden till ett verkligt proletärt massparti. Efter Engels' död 1895 var Bebel, under den imperialistiska epokens förhållanden, inte längre vuxen uppgiften som en revolutionär proletär ledare. Han uppträdde visserligen häftigt mot Bernsteinismen – den öppna opportunisten – men faktiskt anpassade han sig efter den opportunist som vuxit sig stark i den tyska socialdemokratien (och i hela Andra Internationalen). Denna centrism kom också till uttryck i hans ställning till bolsjevismen, i hans försök att tillsammans med Kautsky och andra urvattna bolsjevismen till mensjevism.

⁴⁸ Wilhelm Hasenclever, Wilhelm Hasselmann och Tölcke var ledare för Allmänna Tyska Arbetarassociationen. Den förstnämnde var partiets ordförande 1871-75. Efter föreningen med eisenacharna beklädde han en rad viktiga partifunktioner men spelade inte längre någon ledande roll. Han dog 1889. Den andre av de tre blev under socialistlagarna anarkist och utslöts 1880 ur partiet. Tölcke (1817-93) stod hela sitt liv kvar i det socialdemokratiska partiet men deltog inte nämnvärt i det förenade partiets ledning.

⁴⁹ Det program som antagits av det av W. Liebknecht och A. Bebel ledda Tysklands Socialdemokratiska Arbetarparti, vilket grundades på kongressen i Eisenach i augusti 1869 (”eisenacharna”). Se not 38

⁵⁰ De som avses är ”eisenacharna”.

Till att börja med tar man den braskande men historiskt falska Lassallefrasen: gentemot arbetarklassen är alla andra klasser en enda reaktionär massa⁵¹. Denna sats är sann endast i enskilda undantagsfall, exempelvis under en proletär revolution, så som Kommunen eller i ett land där inte endast bourgeoisin har format stat och samhälle efter sitt beläte utan där också det demokratiska småborgerskapet i dess spår redan genomfört denna omvandling ända till dess yttersta konsekvenser. Om exempelvis i Tyskland det demokratiska småborgerskapet hörde till denna reaktionära massa, hur kunde då det socialdemokratiska arbetarpartiet i årtal gå hand i hand med det, med Folkpartiet?⁵² Hur kan "Volksstaat"⁵³ hämta nästan hela sitt politiska innehåll ur den småborgerligt-demokratiska "Frankfurter Zeitung"?⁵⁴ Och hur kan det komma sig att man tar upp inte mindre än sju krav i detta samma program, som direkt och ordagrant överensstämmer med Folkpartiets och den småborgerliga demokratins program? Jag avser de sju politiska kraven 1 till 5 och 1 till 2, av vilka det inte finns ett enda som inte är *borgerligt-demokratiskt*⁵⁵.

För det andra förnekas fullständigt principen om arbetarrörelsens internationalism i praktiken och för nuet, och det av folk som i fem års tid och under de svåraste förhållanden på det mest hedrande sätt slagit vakt om denna princip. De tyska arbetarnas ställning i spetsen för den europeiska rörelsen beror i *väsentlig grad* på dess äkta internationella hållning under kriget. Inget annat proletariat skulle ha uppträtt så väl⁵⁶. Och nu vill man förneka denna princip i detta ögonblick då arbetarna överallt i utlandet understryker den i samma grad som regeringarna strävar efter att undertrycka varje försök till organisatorisk verksamhet! Och vad är det som blir kvar av arbetarrörelsens internationalism? Den vaga utsikten – inte ens till en senare samverkan mellan de europeiska arbetarna för deras befrielse – nej, till en framtida "internationell folkförbrödring" – till den borgerliga Fredsligans "Europas förenta stater".

Det var naturligtvis inte alls nödvändigt att tala om Internationalen som sådan. Det minsta vore dock att man inte tog ett steg tillbaka från 1869 års program och att man sade ungefär det att *ehuru* tyska arbetarpartiet *närmast* verkar inom de för detsamma gällande statsgränserna

⁵¹ Angående denna Lassalles tes se Marx' kritik därav ovan, samt not 16

⁵² Angående "Folkpartiet" se not 38. Eisenacharna stod även efter 1871 i politisk kontakt med folkpartiets vänstra flygel, som leddes av J. Jacoby. Jacoby var en gammal demokrat och republikan, som stod fientlig till det bismarckska riket. Som eisenacharnas ledare förstod Liebknecht inte att dra upp tillräckligt skarpa gränser och klargöra den principiella skillnaden mellan den småborgerliga demokratins oppositionella politik å ena sidan och det proletära socialistiska partiets revolutionära politik å den andra. Marx och Engels klandrade ofta Liebknecht för hans högeropportunistiska fel, som gav lassalleanerna vatten på deras kvarn.

⁵³ "Volksstaat" ("Folkstaten" var eisenacharnas huvudorgan 1870-76. Utkom i Leipzig två gånger i veckan. Redaktör var W. Liebknecht.)

⁵⁴ "Frankfurter Zeitung" var vid denna tid ett oppositionellt talrör för de sydtyska småborgerliga demokraterna. I "arbetarfrågan" intog den en socialreformistisk ståndpunkt.

⁵⁵ Se Marx' kritik av programförslaget i avsnitt IV.

⁵⁶ Ända från början av det fransk-tyska kriget 1870-71 gav de tyska socialdemokratiska arbetarna i en rad resolutioner och upprop till känna sin fientliga inställning till den tyska krigsledningen och sin solidaritet med de franska arbetarna. Efter Preussens seger vid Sedan krävde de också en "fred utan vanära för Frankrike" och protesterade mot Elsass-Lothringens annekterande. I riksdagen uppträdde Bebel och Liebknecht med en skarp protest mot kriget och vägrade att delta i omröstningen om krigskrediterna. Efter Sedan röstade de emot krigskrediterna. (Allt detta behandlas utförligt i de båda av Marx författade upprop, som Första Internationalens generallråd utfärdade med anledning av fransk-tyska kriget: K. Marx: "Inbördeskriget i Frankrike") – Engels skrev år 1874: "Redan 1870 drabbades de tyska arbetarna av en svår prövning: den bonapartistiska krigsprovokationen och dess naturliga verkan: den allmänna nationella chauvinismen i Tyskland. De tyska socialistiska arbetarna lät sig inte för ett ögonblick förvirras. Inte en ansats till nationell chauvinism framträdde hos dem. Mitt i det galnaste segeruset förblev de kalla, krävde "en billig fred med den franska republiken och inga annekationer", och inte ens beläringstillståndet kunde få dem att tuga. Ingen krigsära, inget prat om tysk "rikshärlighet" vann anklagning hos dem; deras enda mål förblev hela det europeiska proletariats befrielse. Man kan verkligen säga: ett så svårt, så glänsande beståndet prov har intet annat lands arbetare hittills blivit förelagda. (Fr. Engels: "Tyska bondekriget", förord skrivit i juli 1874).

(det har ingen rätt att tala i det europeiska proletariats namn, framför allt inte att säga något som är fel), så är det medvetet om sin solidaritet med alla länders arbetare och skall ständigt vara redo att liksom hittills också framdeles uppfylla de förpliktelser som denna solidaritet pålägger det. Dyliga förpliktelser finns också utan att man precis proklamerar eller anser sig som en del av ”Internationalen”, exempelvis hjälp till strejkande och vägran att utföra deras arbete, tillsyn över att partiorganen håller de tyska arbetarna underrättade om den utländska rörelsen, att agitation mot hotande eller utbrytande kabinettskrig bedrivs och att uppträdanet under sådana blir lika mönstergillt som 1870 och 1871.

För det tredje har vårt folk låtit pracka på sig Lassalles ”järnhårda lönelag”,⁵⁷ vilken bygger på en fullständigt föråldrad ekonomisk tanke, den nämligen att arbetaren i genomsnitt endast erhåller arbetslönens *minimum*, och detta därför att det enligt Malthus befolkningsteori alltid finns för mycket arbetare (detta var Lassalles bevisföring). Nu har Marx i ”Kapitalet” utförligt bevisat, att de lagar som reglerar arbetslönen är mycket invecklade, att alltefter omständligheterna än det ena än det andra överväger, att de alltså ingalunda är järnhårda utan tvärtom mycket elastiska och att frågan alls inte kan avgöras med ett par ord som Lassalle inbillade sig. I avsnittet om ”Kapitalets ackumulationsprocess” har Marx utförligt vederlagt Malthus motivering till denna lag, som Lassalle skrivit av efter denne och Ricardo (vilken han förfalskat), sådan denna lag citeras exempelvis i ”Arbetarens läsebok”, s. 5, ur en annan broschyr av Lassalle.⁵⁸ Man bekände sig alltså, då man adopterade Lassalles ”järnhårda lönelag”, till en falsk sats och en falsk motivering av densamma.

För det fjärde uppställer programmet som *enda sociala* krav – Lassalles statliga hjälp i dess krassaste form, sådan Lassalle stulit den från Buchez. Och det sedan Bracke mycket bra påvisat hela det värdelösa i detta krav⁵⁹, sedan nästan alla, om inte alla vårt partis talare i kampen mot lassalleanerna nödgats uppträda mot denna ”statliga hjälp”! Djupare kunde inte vårt parti förödmjuka sig. Internationalismen reducerad till Amand Gögg⁶⁰, socialismen till den borgerliga republikanen Buchez, vilken riktade detta krav *mot socialisterna*, för att kasta dem ur sadeln!

I bästa fall är emellertid den ”statliga hjälpen” i Lassalles mening dock blott en *enda* åtgärd bland många andra för att nå målet, som här betecknas med de lama orden: ”för att bana väg för lösandet av den sociala frågan”. Som om det för oss ännu finnes någon teoretiskt *olöst* social *fråga!* Om man alltså säger: Tyska Arbetarpartiet strävar efter att avskaffa lönearbetet och därmed klasskillnaderna genom införandet av kooperativ produktion i industri och åkerbruk och i nationell skala; den godkänner varje åtgärd, som är ägnad att föra fram till detta mål! – så kan ingen Lassalleanhängare ha något att invända däremot.

⁵⁷ Se Marx' förklaringar i avsnitt II.

⁵⁸ De båda tal som Lassalle höll i Frankfurt am Main den 17 och 19 maj 1863 utgavs som ”Arbetarens läsebok” av Allmänna Tyska Arbetarföreningen. Engels menar det ställe i det första talet, som Lassalle hämtat ur sin broschyr ”Öppet svar till Centralkommittén för inkallandet av en allmän tysk arbetarkongress i Leipzig” (Zürich 1863). Stället är citerat i not 29.

⁵⁹ Wilhelm Bracke (1843-80) – en av eisenacharnas ledare. Han stod Marx och Engels synnerligen nära, understödde dem även, om också inte så värst energiskt, i deras kamp mot Gothaprogrammets opportunistiska fel. År 1873 skrev han broschyren ”Det lassalleska förslaget”. Denna broschyr, som riktade sig mot punkt 10 i Eisenachprogrammet av år 1869 om det statliga understödet åt arbetarnas kooperativa produktionsföreningar, levererade en utförlig kritik av den lassalleska rörelsen. ”Sedan jag lärt känna Karl Marx' verk och gått in i Eisenachpartiet – skrev Bracke i förordet till denna broschyr – övertygades jag mer och mer om att varje strävan att förverkliga detta Lassalles förslag inte skulle kunna vara arbetarrörelsen till nytta utan måste skada den.” (Se också not 68yyy)

⁶⁰ Amand Gögg (1820-97) – småborgerlig demokrat från Baden, bekant politiker under revolutionen 1848-49. På 60-talet bedrev han pacifistisk propaganda. Han var en av ledarna för Freds- och Frihetsförbundet (se not 25)

För det femte finns där inte ett ord om arbetarklassens organiserande som klass med tillhjälp av fackföreningarna. Och det är en mycket väsentlig punkt, ty dessa utgör proletariats verkliga klassorganisation, där det dagligen utkämpar sina strider med kapitalet, där det skolar sig och som idag helt enkelt inte längre kan krossas ens under den argaste reaktion (som nu i Paris). Med hänsyn till den betydelse, som denna organisation fått också i Tyskland, vore det enligt vår mening obetingat nödvändigt att komma ihåg den i programmet och om möjligt lämna den en plats öppen i partiorganisationen.

Allt detta har vårt folk gjort för att behaga Lassalleanhängarna. Och hur har de andra gått dem till mötes? På så sätt att en mängd tämligen förvirrade *rent demokratiska krav* figurerar i programmet, av vilka åtskilliga är rena modesakerna, som exempelvis ”lagstiftningen genom folket”, som existerar i Schweiz och åstadkommer mer skada än nytta, om den överhuvudtaget uträttar något alls. *Förvaltning* genom folket. Det vore ändå något. Likaså fattas den första betingelsen för all frihet: att alla ämbetsmän av varje medborgare kunde ställas till ansvar för alla sina tjänstehandlingar inför de allmänna domstolarna och enligt allmän lag. Att sådana krav som: vetenskapens frihet, samvetsfrihet figurerar i varje liberalt bourgeois-program och tar sig litet främmande ut här, vill jag inte vidare gå in på.

Den fria folkstaten har förvandlats till den fria staten. Grammatikaliskt fattat är en fri stat en sådan, som är fri i förhållande till sina medborgare, d.v.s. en stat med despotisk regering. Man borde upphöra med allt detta prat om staten, i synnerhet efter Kommunen, som inte längre var någon stat i egentlig mening. Anarkisterna har ända till leda bombarderat oss med ”folkstaten” ehuru redan Marx' skrift mot Proudhon⁶¹ och därefter Kommunistiska manifestet⁶² direkt säger, att med den socialistiska samhällsordningens införande staten av sig själv upplöses och försvinner. Men då nu ”staten” endast är en tillfällig inrättning, av vilken man använder sig under kampen, under revolutionen för att kuva sina motståndare, så är det rena vansinnet att tala om den ”fria folkstaten”. Så länge proletariatet ännu *behöver* staten, behöver det den inte i frihetens intresse utan för att kuva sin motståndare, och så snart det kan bli tal om frihet, upphör staten som sådan att finnas till⁶³. Vi skulle därför föreslå, att man överallt i

⁶¹ Pierre Joseph Proudhon (1808-65) – småborgerlig teoretiker. I ”Kommunistiska manifestets” tredje, kritiska del figurerar Proudhon bland de ”konservativa eller borgerliga” socialisterna. ”Inte att göra slut på kapitalismen och dess grundval – varuproduktionen, utan att *rensa bort* från denna grundval missförhållanden, utväxter o.s.v. Inte att undanröja bytet och bytesvärdet utan, tvärtom, att ”konstituera” den, att göra den allmän, absolut, ’riktig’, fri från fluktuationer, kriser, missförhållanden – det var Proudhons idé.” (Lenin: ”Kritiska anmärkningar till nationalitetsfrågan”, 1913.) Proudhon erkände nödvändigheten av att organisera proletariatet men blott i form av alla möjliga slags kooperativa föreningar, som skulle upprätta socialismen så att säga bakom ryggen på kapitalismen. I det Proudhon förnekade nödvändigheten av att proletariatet deltog i den politiska kampen, blev han den fredliga anarkismens teoretiker. Under Första Internationals epok utövade proudhonismen ett stort inflytande på arbetarrörelsen i en rad romanska länder, där småproduktionen dominerade folkhushållningen. Marx' och Engels' kamp mot proudhonismen inom Första Internationals slutade med marxismens seger. – Marx' bok mot Proudhon utkom 1847 på franska språket med titeln ”La Misère de la Philosophie” (”Filosofins elände”). Det ställe som Engels avser, citerar Lenin i häftet ”Marxismen om staten”.

⁶² Stället ifråga ur ”Kommunistiska manifestet” citeras av Lenin i ovanstående häfte.

⁶³ Vi anför här ett bortglömt uttalande av Engels till frågan om statens bortdöende och proletariatets diktatur, hämtat ur ett brev från honom till den amerikanske socialisten van Patten av den 18 april 1883: ”Marx och jag har sedan 1845 varit av den mening, att *en* av de slutliga följderna av den framtida proletära revolutionen måste bli den med namnet *stat* betecknade politiska organisationens allmänna upplösning och slutgiltiga försvinnande. Denna organisations huvudsyfte har i alla tider varit att genom väpnat våld säkerställa det ekonomiska förtryck, som det uteslutande besittande fåtalet utövar över det arbetande flertalet. I och med att ett uteslutande besittande fåtal försvinner, försvinner också nödvändigheten av en väpnad förtryckar- och statsmakt. Samtidigt har det emellertid ständigt varit vår mening, att arbetarklassen – för att nå fram till detta och andra mycket viktigare mål som den framtida sociala revolutionen ställer sig – först måste komma i besittning av statens organiserade politiska makt och med dess hjälp slå ned kapitalistklassens motstånd och nyorganisera samhället. Detta står att läsa redan i 'Kommunistiska manifestet' av 1848, kap. II, slutet.

stället för ”stat” satte ”Gemeinwesen” [samfund], ett gammalt gott tyskt ord, som mycket väl kan ersätta det franska ”kommun”.⁶⁴

”Undanröjande av all social och politisk olikhet” är också en mycket betänklig fras i stället för: ”upphävande av alla klasskillnader”. Från land till land, från distrikt till distrikt, ja från ort till ort kommer det alltid att finnas en viss olikhet i levnadsbetingelserna, vilken man kan reducera till ett minimum men aldrig helt kommer att kunna undanröja. Alpbör kommer alltid att ha andra levnadsbetingelser än slättbefolkning. Föreställningen om det socialistiska samhället som ett likhetens rike är en ensidig fransk föreställning, stödd på det gamla ”Frihet, Jämlikhet, Broderskap”, en föreställning vilken var berättigad som *utvecklingsstadium* för sin tid och sin plats men vilken – i likhet med alla de tidigare socialistiska skolornas ensidigheter – numera borde ha övervunnits, då de endast skapar förvirring i hjärnorna och man funnit noggrannare sätt att framställa det hela.

Jag slutar, ehuru man skulle kunna kritisera nästan varje ord i detta blod- och modlöst redigerade program. Det är av sådan art, att Marx och jag, om det antages, *aldrig* kan bekänna oss till det på denna grundval upprättade *nya* partiet och mycket allvarligt måste ta i övervägande, vilken ställning vi – också offentligt⁶⁵ – måste ta till detsamma. Betänk att man i utlandet gör oss ansvariga för varenda ett av det tyska socialdemokratiska arbetarpartiets yttranden och handlingar. Så Bakunin i sin skrift ”Politik och anarki”,⁶⁶ där vi får ansvaret för varje oöverlagt ord, som Liebknecht⁶⁷ sagt och skrivit sedan ”Demokratisches Wochenblatt”⁶⁸

Anarkisterna ställer saken på huvudet. De förklarar, att den proletära revolutionen måste *börja* med att avskaffa statens politiska organ. Men den enda organisation, som proletariatet efter sin seger har fullt färdig framför sig, är just staten. Denna stat må behöva synnerligen betydande förändringar, innan den kan fylla sina nya funktioner. Men att i ett sådant ögonblick förstöra den, det skulle betyda att förstöra den enda organism, medelst vilken det segrande proletariatet kan göra sin nyss erövrade makt gällande, kuva sina kapitalistiska motståndare och genomdriva den ekonomiska revolutionen av samhället, utan vilken hela segern måste sluta i ett nytt nederlag och en masslakt på arbetarna, liknande den efter Pariskommunen ...”

⁶⁴ Lenin tilldelade detta förslag stor principiell betydelse.

⁶⁵ Varför Marx och Engels, sedan detta opportunistiska program antagits, inte uppträdde offentligt mot detsamma, se brevet från Engels till Bracke den 11 oktober 1875 (nedan).

⁶⁶ Den avsedda boken är Bakunins ”Politik och anarki. Kampen mellan de båda partierna inom Arbetarinternationalen” (1873), där Bakunin betecknar Liebknecht som ”K. Marx' agent” och gör Marx ansvarig för alla Liebknechts teoretiska och taktiska fel, vilken senare ”handlar under Marx' direkta ledning”.

⁶⁷ Wilhelm *Liebknecht* (1826-1900) – en av den tyska och internationella arbetarrörelsens mest betydande personligheter under senare delen av 1800-talet. Som sydtysk demokrat deltog han i revolutionen 1848-49. På 50-talet emigrerade han till London, där han under Marx' inflytande blev socialist. Tillsammans med Bebel grundade han 1868-69 Tysklands Socialdemokratiska Arbetarparti (”eisenacharna”). Han bedrev en energisk agitation för Tysklands enande på revolutionär väg – varvid han emellertid inte sällan förföll till ”austrofil” och försvarade partikularismen – samt bekämpade lassalleanerna. Under fransk-tyska kriget 1870-71 intog han en revolutionär internationalistisk ståndpunkt. Han var under årtionden chefredaktör för partiets huvudorgan, medlem av partiledningen, riksdagsman o.s.v. Genom sitt försvar av klasskampens idé ryckte Liebknechts agitation massorna med sig och lärde dem hata den bestående kapitalistiska ordningen. I sin skrift ”Vad bör göras?” (1902) karakteriserade Lenin honom som ett mönster för en ”folktribun”. Som partiets politiska ledare begick han svåra opportunistiska fel, som hade sin grund i hans odialektiska tänkande och hans böjelse att gå vulgärdemokratin till mötes. Ansvaret för de grova teoretiska och taktiska fel, som begicks av eisenacharna vid sammanslagningen i Gotha 1875, faller framför allt på Liebknecht, likaså för det huvudlösa uppträdandet under de bismarckska socialistlagarnas första tid. I den kamp, som pågick inom partiet angående omröstningen om subsidierna till skeppsrederierna år 1885, intog han en försonande ståndpunkt. Han var ofta oense med Bebel, som under Engels ledning intog en riktigare ståndpunkt i en rad frågor. Samtidigt med att Liebknecht ledde kampen mot den härskande klassen och regeringen, försvarade han – som 1872 kallade sig själv för ”revolutionens soldat” – ganska ofta den lassalleska idén om en fredlig ”kulturell” revolution och förnekade våldets roll i den socialistiska revolutionen. Trots allt band honom emellertid hans revolutionära entusiasm, som tog sig uttryck i hans agitatoriska verksamhet på det intimaste samman med arbetarrörelsens revolutionära flygel och mot slutet av sitt liv kämpade Liebknecht mot opportunisterna av typen Millerand, Bernstein o.a. I förordet till den ryska översättningen av Liebknechts broschyr ”Inga kompromisser” (1899) karakteriserade Lenin 1907 hans

grundades. Folk inbillar sig visst att vi härifrån kommenderar hela historien, under det att Ni lika bra som jag vet, att vi nästan aldrig på något sätt blandar oss i de inre partiangelägenheterna och i så fall endast för att så vitt möjligt reparera dumheter – och detta *blott teoretiska* – som man enligt vår mening gjort sig skyldig till. Ni kommer emellertid själv att inse, att detta program utgör en vändpunkt, som mycket lätt kunde tvinga oss att frisäga oss från varje som helst ansvar för det parti, som erkänner det.

I allmänhet kommer det mindre an på ett partis officiella program än på vad det utträttar. Men ett *nytt* program är ändå alltid en offentligt uppställd fana, och den övriga världen bedömer partiet därefter. Det borde därför under inga förhållanden innebära ett steg tillbaka, som detta gör i jämförelse med Eisenachprogrammet. Man borde ju också tänka på vad arbetarna i andra länder kommer att säga om detta program: vilket intryck det kommer att göra att hela det socialistiska tyska proletariet böjer knä för lassalleismen.

Dessutom är jag övertygad om att ett enande på *denna* basis inte kommer att räcka länge. Vårt partis bästa huvuden skulle låna sig till att utantill deklamera inlärd lassalleska satser om den järnhårda lönelagen och statshjälpen? Jag skulle vilja se exempelvis Er i den situationen! Och om de gjorde det skulle deras åhörare vissla ut dem. Och jag är övertygad om att lassalleanerna hänger fast vid just *denna* del av programmet såsom juden Shylock⁶⁹ vid sitt skålpund kött. Skilsmässan måste komma, men tack vare oss kommer Hasselmann, Hasenclever, Tölcke et consortes att på nytt ha ”rehabiliterats”. Vi kommer att utgå svagare ur sprängningen och lassalleanerna starkare. Vårt parti kommer att ha förlorat sin politiska jungfrudom och kommer aldrig åter att frimodigt kunna uppträda mot lassallefraser, som det själv för en tid skrivit på sin fana. Och när lassalleanerna sedan återigen säger: att de är det verkliga och enda arbetarpartiet, medan vårt folk är borgare, så är programmet där för att bevisa den saken. Alla socialistiska punkter däri är *deras*, och *vårt* parti har inte bidragit med något annat än den småborgerliga demokratins krav, vilken *också av dem* i samma program betecknas som en del av den ”reaktionära massan”!

Jag hade låtit detta brev ligga, då ni ju ändå blir fri till den 1 april till ära för Bismarcks⁷⁰ födelsedag och jag inte ville riskera att det blev taget vid försöket att smugga in det. Då kommer just ett brev från Bracke som också har sina allvarliga betänkligheter mot programmet och vill veta vår mening.⁷¹ Jag skickar det alltså till honom för vidare befordran så att han kan läsa det och jag inte ännu en gång behöver skriva hela eländet. För övrigt har jag också

taktik i frågan om en överenskommelse med de oppositionella borgerliga partierna som ett mönster för en revolutionär taktik och ställde den emot mensjevnikernas taktik.

⁶⁸ ”Demokratisches Wochenblatt” – eisenacharnas organ fram till deras formella skilsmässa från det småborgerliga radikala Sachsiska Folkpartiet. Utkom åren 1868-69 i Leipzig under W. Liebknechts redaktion.

⁶⁹ Shylock – den girige ockraren i Shakespeares ”Köpmannen i Venedig”.

⁷⁰ För sitt revolutionära internationalistiska ställningstagande under fransk-tyska kriget 1870-71 dömdes Liebknecht och Bebel vid den beryktade högförräderiproccessen i Leipzig i mars 1872 till två års tukthus. Bebels fängelsestid utgick den 14 maj 1874, men efter sex veckor måste han ånyo gå i fängelse i Zwickau (Sachsen) under ytterligare nio månader för ”majestätsförbrytelse”. Fängelsestidens utgång den 1 april 1875 sammanföll tillfälligtvis med Bismarcks födelsedag.

⁷¹ Bracke (se not 59) kritiserade i ett brev till Engels av den 25 mars 1875 mycket häftigt förslaget till Gotha-programmet. ”Det är omöjligt för mig att antaga detta program – skrev han – och också Bebel är för sin del av samma mening.” Huvudstöten i sin kritik riktade Bracke mot programpunkten om kooperativa produktionsföreningar med statlig hjälp. Genom att antaga denna punkt förvandlade sig partiet, enligt Brackes mening, till en sekt. ”Då Bebel emellertid tycks ha beslutat – skrev Bracke – att ta upp kampen, bör jag åtminstone känna mig manad att understödja honom av alla krafter. Men först skulle jag dock gärna vilja veta, hur Ni och Marx ställer Er till saken. Er erfarenhet är mognare och Er insikt är bättre än min ... Om Ni tillråder det, skall jag göra Bebel ett förslag, så att vi kan uppträda på kongressen med ett gemensamt programutkast.” Bebel rättfärdigade emellertid inte Brackes förhoppning och uppträdde inte mot programmet.

rett ut begreppen för Ramm⁷², till Liebknecht skrev jag endast helt kort. Jag förlåter honom inte att han *inte med ett ord* underrättat oss om hela historien (under det att Ramm och andra trodde, att han lämnat oss noggranna informationer), förrän det så att säga var för sent. Han har visserligen vid tidigare tillfällen gjort så – och därav de många otrevliga korrespondenser, som vi, Marx och jag, haft med honom – men denna gång är det dock alltför illa, och *vi är fast beslutna att inte gå med*.

Försök ordna så att Ni kan komma hit i sommar. Ni bor naturligtvis hos mig, och om vädret blir bra kan vi ge oss ut att bada några dagar. Det kommer att göra Er riktigt gott, efter den långa tid Ni suttit i kurrar.

Med hälsning
Er F.E.

Marx till Bracke⁷³

London den 5 maj 1875

Käre Bracke!

Bifogade kritiska randanmärkningar till koalitionsprogrammet hoppas jag Ni sedan Ni läst dem är så vänlig att vidarebefordra till Geib⁷⁴ och Auer⁷⁵, till Bebel och Liebknecht, så att de kan ta del av dem. Jag har händerna fulla och är tvungen att arbeta långt över det arbetskvantum, som läkaren föreskrivit mig. Det var därför långtifrån någon ”njutning” att skriva en så lång kaka. Det var emellertid nödvändigt, för att inte de partivänner, för vilka detta meddelande är avsett, senare skall missförstå de steg jag kommer att ta. Sedan koalitionskongressen hållits, ämnar Engels och jag nämligen offentliggöra en kort förklaring med det innehållet, att vi står nämnda principprogram fullständigt fjärran och att vi inte har någonting med det att göra.

Detta är absolut nödvändigt, då man i utlandet hyser den av partifienderna envist närda åsikten – en alltigenom felaktig åsikt – att vi härifrån i hemlighet styr det s.k. Eisenachpartiets rörelse. Så sent som i en nyligen utkommen rysk skrift gör Bakunin mig exempelvis ansvarig inte blott för detta partis alla program o.s.v. utan rent av för varje steg som Liebknecht⁷⁶ tagit alltifrån den dag då han började samarbeta med Folkpartiet.

Bortsett härifrån är det min plikt att inte genom diplomatiskt stillatigande godkänna ett program, som enligt min övertygelse är alltigenom förkastligt och för partiet demoraliserande.

Varje steg av verklig rörelse är viktigare än ett dussin program. Om man alltså inte – och förhållandena tillät det inte – kunde nå *utöver* Eisenachprogrammet, så borde man helt enkelt ha slutit en överenskommelse om aktion mot den gemensamma fienden. Men upprättar man principprogram (i stället för att uppskjuta detta till en tidpunkt, då något dylikt skulle vara förberett av en längre gemensam verksamhet) så reser man gränspålar framför ögonen på folk, efter vilka de uppskattar partirörelsens nivå. Lassalle-ledarna kom, därför att förhållandena drev dem därtill. Hade man från början förklarat för dem att man inte inlät sig på något schackrande med principer, så hade de varit *tvungna* att nöja sig med ett aktionsprogram eller

⁷² Ramm – tysk socialdemokrat, en av redaktörerna för ”Volksstaat” i Leipzig, Eisenachpartiets huvudorgan. Han spelade ingen ledande roll i partiet.

⁷³ Tillsammans med detta brev översände Marx sin ”Kritik av Gothaprogrammet” till Bracke. År 1891 publicerade Engels det tillsammans med ”Kritiken”.

⁷⁴ August Geib (1842-79) – Eisenachpartiets kassör, från 1874 riksdagsman.

⁷⁵ Ignaz Auer (1846-1907) – Eisenachpartiets sekreterare, senare en av ledarna för den tyska socialdemokratins reformistiska flygel.

⁷⁶ Marx avser Bakunins broschyr ”Politik och anarki”. Se not 66.

en organisationsplan för gemensam aktion. I stället tillåter man dem att infinna sig, beväpnade med mandat, och erkänner å sin sida dessa mandat som bindande, överlämnar sig alltså på nåd och onåd åt de hjälpbehövande. För att sätta kronan på verket håller de återigen en kongress *före kompromisskongressen*, under det att det egna partiet håller sin *post festum*.⁷⁷ Man ville tydligen trola bort all kritik och inte låta det egna partiet få tid till eftertanke. Man vet, att enbart det faktum att föreningen äger rum tillfredsställer arbetarna, men man misstar sig, om man tror att denna ögonblickliga framgång inte är för dyrköpt.

För övrigt är programmet odugligt, även bortsett från kanoniserandet av de lassalleska trosartiklarna.

Jag skall inom den närmaste tiden sända Er sista häftet av Kapitalets franska upplaga. Tryckningens fortskridande har under en längre tid hindrats genom franska regeringens förbud. Denna vecka eller i början av nästa blir det färdigt.⁷⁸ Har Ni fått de sex förra häftena? Var vänlig sänd mig också Bernhard Beckers⁷⁹ adress, till vilken jag likaledes måste sända sluthäftena.

Volksstaat-bokhandeln har sina egna manér. Så har man exempelvis till dags dato inte sänt mig ett enda avdrag av Kommunistprocessen i Köln.⁸⁰

Med de bästa hälsningar Er
Karl Marx.

Engels till Bracke

London den 11 oktober 1875

Käre Bracke!

Jag har hittills dröjt med att besvara Edra sista brev (det sista av den 28 juni), dels emedan Marx och jag inte varit tillsammans på sex veckor – han har legat i Karlsbad och jag vid havet, där jag inte sett till ”Volksstaat” – och vidare emedan jag ville vänta litet för att se, hur det nya enandet och det kombinerade utskottet⁸¹ förhöll sig i praktiken.

Vi är helt av Er mening, att Liebknecht genom sin iver att uppnå sammanslagningen och att betala *varje* pris för den fört in det hela på en villoväg. Man kunde anse det för nödvändigt, men man behövde inte säga det till den andra kontrahenten eller visa det. Efter det måste sedan ständigt det ena felet rättfärdiga det andra. Sedan eningskongressen nu en gång gått av stapeln på en ruten grundval och utbasunerats, fick den till intet pris misslyckas, och så måste man på nytt ge efter i väsentliga punkter. Ni har alldeles rätt: denna sammanslagning bär fröet till splittring inom sig, och jag skulle vara glad, om då *endast* de obotliga fanatikerna faller ifrån och inte samtidigt en hel svans av eljest bra och med god skolning brukbara element. Det kommer att vara avhängigt av vid vilken tidpunkt och under vilka omständigheter det oundvikliga sker.

⁷⁷ Eningskongressen i Gotha ägde rum den 22-27 maj 1875, lassalleanernas kongress tidigare – i maj, eisenacharnas däremot i Hamburg den 8 juni.

⁷⁸ Den första franska översättningen av ”Kapitalets” första band, vilken redigerades av Marx själv, utkom häftesvis i Paris under åren 1872-75.

⁷⁹ Bernhard Becker (1826-82) – tysk historiker och publicist, en av den lassalleska Allmänna Tyska Arbetarföreningens grundare. Efter Lassalles död valdes han, enligt en önskan i dennes testamente, till partiets ordförande. I början av 1866 bröt han med lassalleanerna och anslöt sig till eisenacharna. (Se not 84).

⁸⁰ Marx' bok ”Avslöjanden om kommunistprocessen i Köln”, som författades 1853, utgavs i ny upplaga av förlaget ”Volksstaat” med en efterskrift av Marx, daterad den 8 januari 1875.

⁸¹ På Gothakongressen valdes i enlighet med de nya stadgarna tre ledande organ: styrelsen, kontrollkommissionen och utskottet. Det senares uppgift bestod i att ingripa då meningsskiljaktigheter uppstod mellan styrelse och kontrollkommission.

Programmet i sin slutgiltiga redigering består av tre beståndsdelar:

1. de lassalleska fraserna och slagorden, som under inga betingelser fick antagas. När två fraktioner enas, så sätter man in i programmet det, om vilket man är enig, inte det, om vilket man är oenig. Då vårt folk det oaktat tillät något sådant, så gick det frivilligt under det kaudinska oket.⁸²

2. en rad vulgärdemokratiska krav, avfattade i Folkpartiets⁸³ anda och stil.

3. ett antal satser som skall föreställa kommunistiska, mestadels lånade ur ”Manifestet” men så omredigerade, att de vid närmare betraktande samt och synnerligen består av hårresande vansinnigheter. Om man inte begriper dessa ting, så bör man hålla fingrarna ifrån dem eller åtminstone ordgrant skriva av efter dem som man måste erkänna känner till saken.

Lyckligtvis har det gått programmet bättre än det förtjänar. Arbetare, liksom bourgeoisi och småborgare läser in det som egentligen borde finnas där men inte finns, och inte på något håll har det fallit någon in att offentligt undersöka någon av dessa underbara satser till deras verkliga innehåll. Det har gjort det möjligt för oss att tuga om programmet. Därtill kommer, att man inte kan översätta dessa satser till något främmande språk utan att bli *tvungen* att antingen skriva ner påtagliga galenskaper eller också lägga in en kommunistisk mening i dem, och det senare gör såväl vän som fiende. Själv har jag varit tvungen att göra det i en översättning för våra spanska vänner.

Vad jag hittills sett av utskottets verksamhet är inte glädjande. För det första attacken mot Edra och B. Beckers⁸⁴ skrifter; det var inte utskottets skuld, om det inte lyckades. För det andra berättade Sonnemann⁸⁵, som Marx träffade på genomresan, att han erbjudit Vahlteich⁸⁶ en korrespondens för ”Frankfurter Zeitung”, men utskottet hade *förbjudit* Vahlteich att anta den! Det överträffar ju dock all censur, och jag förstår inte, hur Vahlteich kunde låta sig förbjudas något sådant. Och så det klumpiga i tillvägagångssättet! De borde hellre ha lagat så, att ”Frankfurter Zeitung” överallt i Tyskland betjänades av vårt folk! Slutligen förefaller det mig som om de lassalleska medlemmarnas tillvägagångssätt vid grundandet av Associationstryckeriet i Berlin inte heller skulle vara så värst uppriktiga. Sedan vårt folk förtroendefullt valt utskottet till kontrollråd vid Leipzig-tryckeriet, måste de i Berlin rent av *tvingas* till det. Emellertid känner jag inte här närmare detaljerna.

Det är emellertid bra, att utskottet just inte utvecklat någon verksamhet utan inskränkt sig till att – som C. Hirsch⁸⁷, vilken varit här i dagarna, sade – vegetera som korrespondens- och upplysningsbyrå. Varje aktivt ingripande från dess sida skulle endast påskynda krisen, och det tycks man känna på sig.

Och vilken svaghet att acceptera tre lassalleaner och två av de våra i utskottet!⁸⁸

⁸² D.v.s. de godkände förnedrande villkor.

⁸³ Se noterna 38 och 52.

⁸⁴ Vad som avses är utskottets förslag att från listan över partilitteraturen stryka de mot Lassalle riktade skrifterna av B. Becker: ”Klarhet över Ferdinand Lassalles tragiska levnadsslut”, Schlietz 1868, ”Lassalles arbetaragitations historia”, Braunschweig 1874 och W. Brackes: ”Det lassalleska förslaget”, Braunschweig 1873. Se noterna 59 och 79.

⁸⁵ Leopold *Sonnemann* (1831-1909) – tysk politiker och författare, en av Folkpartiets ledare, redaktör för ”Frankfurter Zeitung” (se not 58). Hans avvisande hållning till Bismarcks politik förde honom på 60- och 70-talen i några frågor nära eisenacharna.

⁸⁶ Julius *Vahlteich* (1839-1915) – till yrket skomakare. En av eisenacharnas mest betydande ledare. Tidigare lassallean. Under Lassalles livstid protesterade han mot dennes diktatur, varför han uteslöts ur Allmänna Tyska Arbetarföreningen.

⁸⁷ Karl *Hirsch* (1841-1900) – berömd tysk socialistisk journalist, som vid denna tid stod Marx och Engels nära.

⁸⁸ Styrelsen bestod av Hasenclever, Hartmann, Derossi från lassalleanerna och Geib och Auer från eisenacharna.

Allt som allt, tycks man komma undan med ett blått öga, om också kraftigt blått. Vi får hoppas, att det stannar vid det och att propagandan under tiden gör sin verkan bland lassalleanerna. Om det hela håller fram till de kommande riksdagsvalen, kan det gå bra. Men då kommer Stieber⁸⁹ och Tessendorf⁹⁰ att göra sitt bästa, och då kommer också den stund, då man först kan avgöra, *vad* man har fått med Hasselmann och Hasenclever.

Marx har kommit hem från Karlsbad fullständigt förändrad, stark, frisk, glad och vid god vigör och kan nu snart åter sätta igång med arbetet på allvar. Han och jag sänder Er våra hjärtligaste hälsningar. Låt vid tillfälle höra av Er igen, hur det hela förlöper. De i Leipzig⁹¹ är alla alltför starkt intresserade i saken för att ge oss ingående upplysningar, och den *inre* partihistorien kommer just nu mindre än någonsin ut till offentligheten.

Tillgivnast
Er F. E.

Engels till Bebel

London den 12 oktober 1875

Käre Bebel!

Ert brev bekräftar helt vår mening, att sammanslagningen från vår sida var förhastad och inom sig bär fröet till framtida splittring. Om det lyckas att uppskjuta denna splittring till efter de kommande riksdagsvalen, så vore det för väl...⁹²

Programmet, sådant det nu är beskaffat, består av tre delar:

1. De lassalleska teserna och slagorden, vars antagande förblir en skam för vårt parti. När två fraktioner enar sig om ett program, så sätter de in däri, vad de är eniga om, och berör inte det, varom de är oeniga. Den lassalleska statshjälpen fanns visserligen i Eisenachprogrammet⁹³ men som *en* utav många *övergångsåtgärder*, och efter allt vad jag hört, skulle den – *utan* sammanslagningen – på Brackes⁹⁴ förslag tämligen säkert ha röjts ur vägen vid årets kongress. Nu figurerar den som det enda ofelbara och uteslutande läkemedlet mot alla sociala brister. Det var ett kolossalt moraliskt nederlag för vårt parti att låta pracka på sig den ”järnhårda lönelagen” och andra lassalleska fraser. Det omvände sig till den lassalleska trosbekännelsen. Det går nu en gång för alla inte att förneka. Denna del av programmet är det kaudinska ok, under vilket vårt parti krupit till den helige Lassalles ära;
2. av demokratiska krav, som helt avfattats i Folkpartiets anda och stil;
3. av krav på den ”*nuvarande* staten” (varav följer att man inte vet, till vem de övriga ”kraven” riktas), vilka är mycket konfysa och ologiska;

⁸⁹ Wilhelm Stieber – hög tjänsteman inom preussiska politiska polisen. Förföljde de revolutionära, proletära organisationerna på det skarpaste, använde de gemenaste medel för att fabricera bevis mot de anklagade, såsom dokumentförfalskningar, mened, mutor, inbrott o.s.v. Han ledde undersökningarna vid kommunistprocessen i Köln 1852. Hans manipulationer vid detta tillfälle avslöjades av Marx i boken ”Avslöjanden om kommunistprocessen i Köln”, 1853.

⁹⁰ Tessendorf – preussisk statsadvokat, som på 70- och 80-talen gjorde sig ett namn som ”specialist på politiska processer mot socialister”.

⁹¹ ”De i Leipzig” d.v.s. Liebknecht och andra redaktionsmedlemmar i huvudorganet ”Volksstaat”.

⁹² Nästa riksdagsval ägde rum i början av 1877.

⁹³ Den sista punkten (nr 10) av de ”närmaste kraven” på Socialdemokratiska Arbetarpartiets program, som antogs i Eisenach i augusti 1869, lydde: ”Statligt stöd åt kooperationsväsendet och statskredit för fria kooperativa produktionsföreningar med demokratiska garantier.”

⁹⁴ Se not 59.

4. av allmänna teser, mestadels hämtade ur ”Kommunistiska manifestet” och Internationalens stadgar, vilka emellertid så omredigerats, att innehållet antingen är *fullständigt falskt* eller också *rena idiotin*, såsom Marx påvisat i den av Er kända artikeln.⁹⁵

Det hela är i högsta grad slarvigt, konfyst, osammanhängande, ologiskt och blamerande. Om det i bourgeoisins press funnes ett enda kritiskt huvud, skulle han ha gått igenom detta program sats för sats, undersökt varje sats på dess verkliga innehåll, riktigt handgripligt klarlagt galenskapen, redogjort för motsägelserna och de ekonomiska grodorna (t.ex: att arbetsmedlen i dag är ”kapitalistklassens monopol”, liksom om det inte skulle finnas några jordägare, talet om ”*arbetets befrielse*” i stället för arbetarklassens, arbetet självt är ju just den dag som är alldeles *för mycket fritt!*) och dragit ett fruktansvärt löjets skimmer över hela vårt parti. I stället för att göra något sådant har dessa åsnor till bourgeoisitidningar tagit detta program fullständigt på allvar, läst in vad som inte stod där och tolkat det kommunistiskt. Arbetarna tycks göra detsamma. *Endast denna omständighet* har gjort det möjligt för Marx och mig att undvika att offentligt ta avstånd från ett sådant program. Så länge våra motståndare och likaså arbetarna läser in våra avsikter i detta program, har vi rätt att tiga om det.

Om Ni är nöjd med resultatet i personfrågan, så måste anspråken på vårt håll ha sjunkit tämligen djupt. Två av de våra och tre lassalleaner! Alltså också här de våra som icke likaberättigade allierade utan som besegrade och från första början nedröstade. Utskottets verksamhet är inte heller, så långt vi känner den, uppbygglig: 1. beslut att på listan över partiskrifter *inte* upptaga Brackes och B. Beckers två skrifter i Lassallefrågan; om de tog tillbaks detta beslut, så är det inte utskottets skuld och inte heller Liebknechts; 2. förbud för Vahlteich att antaga den korrespondens som Sonnemann erbjudit honom för ”Frankfurter Zeitung”. Detta har Sonnemann själv berättat för Marx, då denne var på genomresa. Vad som härvidlag förvånat mig ännu mera än utskottets arrogans och den beredvillighet, varmed Vahlteich fogat sig i stället för att strunta i utskottet, är beslutets kolossala dumhet. Utskottet borde dock hellre sörja för att en tidning som ”Frankfurter Zeitung” betjänades från alla platser och *endast* av vårt folk.⁹⁶

... Att hela historien är ett skolningsexperiment, som under dessa omständigheter lovar en mycket stor framgång, det har ni alldeles rätt i. Sammanslagningen i och för sig är en stor framgång, om det håller i två år. Men utan tvivel kunde man fått den för ett vida billigare pris.

F.E.

Engels: Förord till ”Kritik av Gothaprogrammet”⁹⁷

Det här i tryck återgivna manuskriptet – det beledsagande brevet till Bracke⁹⁸ såväl som kritiken av programutkastet – avsändes 1875 kort före sammanslagningskongressen i Gotha till Bracke för vidare meddelande till Geib, Auer, Bebel och Liebknecht⁹⁹ och för att senare

⁹⁵ Engels syftar på Marx' ”Kritik av Gothaprogrammet”. Men han misstog sig, när han förutsatte att Bebel kände till ”Kritiken”. Då Engels offentliggjorde den 1891, visade det sig, att W. Liebknecht, trots Marx' uttryckliga anvisningar (se dennes brev till Bracke) inte visat Bebel detta dokument. ”Att man i maj-juni 1875 med avsikt hemlighöll och gömde undan detta dokument för Bebel – skrev Engels – förstod jag snart” (brev till Kautsky av den 11 februari 1891). Bebel tog del av det först 1891, då ”Kritiken” redan offentliggjorts i ”Neue Zeit”. Det bör tilläggas att Bebel vid läsningen av ”Kritiken” innan numret utkommit gjorde ett försök att hindra tryckningen och avsände ett telegram i detta syfte, men det var redan för sent (se ”Vorwärts”, Berlin 26 februari 1891).

⁹⁶ Jfr med detta stycke Engels' brev till Bracke av den 11 mars [? bör vara oktober] 1875 och noterna 84, 85, 86.

⁹⁷ Detta förord bifogade Engels ”Kritiken” vid offentliggörandet i ”Neue Zeit” år 1891. Angående offentliggörandet se Engels' brev till Kautsky av den 23 februari 1891.

⁹⁸ Se Marx' brev till Bracke av den 5 maj 1875. (ovan)

⁹⁹ Angående Bracke, Geib, Auer, Bebel och Liebknecht se noterna 47, 59, 67, 74 och 75.

återvända till Marx. Då partikongressen i Halle¹⁰⁰ satt diskussionen av Gothaprogrammet på partiets dagordning, skulle jag enligt min mening begå ett brott, om jag längre undanhöll för offentligheten detta viktiga – kanske det viktigaste – aktstycket i denna diskussion.

Manuskriptet har emellertid ännu en och längre syftande betydelse. För första gången utvecklas här klart och bestämt Marx' ställning till den riktning Lassalle slagit in på efter sitt inträde i agitationen, och detta såväl vad beträffar Lassalles ekonomiska principer som hans taktik.

Den hänsynslösa skärpa, varmed programutkastet här analyseras, den obeveklighet, varmed de vunna resultaten fastslås, varmed utkastets blottor avslöjas, allt detta kan i dag, efter femton år, inte längre skada någon. Utpräglade lassalleaner existerar ännu blott i utlandet som enstaka rudiment, och Gothaprogrammet har i Halle uppgivits t.o.m. av dess egna upphovsmän såsom alltigenom otillräckligt.

Likväl har jag utelämnat några personligt skarpa uttryck och omdömen, där de varit utan betydelse för saken, och ersatt dem med punkter. Marx skulle själv ha gjort det, om han i dag offentliggjort manuskriptet. Det på sina ställen häftiga språket var provocerat av två omständigheter. För det första var Marx och jag mera intimt förenade med den tyska rörelsen än med någon annan. Det avgjorda steg tillbaka som detta programutkast ådagalade måste alltså göra oss särskilt upprörda. För det andra låg vi emellertid vid den tidpunkten, knappt två år¹⁰¹ efter Internationalens kongress i Haag, i den häftigaste kamp mot Bakunin och hans anarkister¹⁰², vilka gjorde oss ansvariga för allt som tilldrog sig i arbetarrörelsen i Tyskland. Vi hade alltså

¹⁰⁰ Tysklands Socialdemokratiska Partis kongress i Halle – den första efter socialistlagens upphävande – beslöt den 16 oktober 1890 på förslag av W. Liebknecht, den huvudansvarige för Gothaprogrammet, att till nästa kongress förbereda ett förslag till nytt program. Den av Liebknecht författade och av kongressen antagna resolutionen motiverade detta beslut med att Gothaprogrammet ”så utmärkt det än bestått de senaste femton årens strider, särskilt under socialistlagen, emellertid inte längre på alla punkter står i nivå med tiden ...” Tyska socialdemokratins nya program antogs på Erfurtkongressen (”Erfurtprogrammet”). I jämförelse med Gothaprogrammet var det ett stort steg framåt, men tvärtemot Engels' uttryckliga yrkande förbigick det med tystnad frågan om proletariats diktatur och innehöll i sina övergångskrav inte ens kravet på den demokratiska republiken.

¹⁰¹ Första Internationalens femte kongress i Haag i september 1872 dominerades av kampen mellan bakunisterna å ena sidan och generalrådet under Marx' och Engels' ledning å den andra. Kongressens majoritet tog ställning för generalrådet. Bakunin uteslöts. Men bakunisterna fortsatte kampen mot generalrådet även efter Haagkongressen. Efter två, tre år upphörde Första Internationalen – Internationella Arbetarassociationen – formellt att existera, sedan den i tio år ”dominerat europeisk historia i en riktning – den riktning där framtiden ligger”... (Engels till Sorge 12-17 september 1874).

¹⁰² Angående de viktigaste principiella och praktiska differenserna mellan marxism och bakunism skrev Lenin: ”Marxismen skiljer sig från anarkismen därigenom, att den erkänner *statens nödvändighet* för övergången till socialismen, men (och det skiljer den från Kautsky & Co.) *inte en stat* såsom den vanliga, borgerliga, demokratiska republiken utan en stat sådan som Pariskommunen 1871, sådan som arbetarråden 1905 och 1907 ... Ty *vid den tiden*, efter Pariskommunens nederlag, hade historien satt det långsamma organisations- och upplysningsarbetet på dagordningen. Anarkisterna hade (och har) alltigenom orätt inte endast teoretiskt utan också ekonomiskt och politiskt. Anarkisterna har bedömt läget fel, de har inte förstått världsläget: de med tillhjälp av de imperialistiska profiterna korruperade arbetarna i England, Pariskommunen som slagits ner, den samtidiga (1871) segerrika borgerligt-nationella rörelsen i Tyskland, det halvfeodala, genom århundraden sovande Ryssland. Marx och Engels har bedömt läget riktigt, de har förstått det internationella läget, de har insett att man endast *långsamt* närmar sig den sociala revolutionens mognad.”

I ”Staten och revolutionen” skriver Lenin: ”Anarkisterna försökte att reklamera upp just Pariskommunen som 'sin egen', som en bekräftelse av deras läror, varvid de absolut inte har begripit Kommunens lärdomar och Marx' analys av dessa lärdomar. Anarkismen har inte bidragit med något, som ens en aning närmar sig sanningen om de konkreta politiska frågorna: skall man *krossa* det gamla statsmaskineriet? – och *varmed* ersätta det? (Lenin, XII bandet, sid. 110)

Angående Bucharins omarxistiska inställning till frågan om skillnaden mellan marxisterna och anarkisterna i deras inställning till staten se Lenins artikel ”Ungdomsinternationalen” i IX bandet. – Till frågan om den grundläggande principiella skillnaden mellan marxismen och anarkismen se också not 63.

att vänta, att man skulle påbörda oss det hemliga faderskapet för detta program. Dessa hänsyn bortfaller nu och med dem de ifrågavarande ställenas nödvändighet.

Även av tryckfrihetsskäl har några satser endast antytts genom punkter. Där jag varit tvungen att välja ett mildare uttryck, är detta satt inom klammer.¹⁰³ I övrigt är avtrycket ordagrant.

London den 6 januari 1891.

Fr. Engels

Engels till Kautsky¹⁰⁴

London den 23 februari 1891.

Käre Kautsky!

Min hastiga lyckönskan av i förrgår torde Du ha fått. Alltså nu åter till ämnet, Marxbrevet.

Farhågorna, att man skulle ge motståndarna ett vapen i hand, var ogrundade. Elaka insinuationer förekommer ju vid alla tillfällen, men i det stora hela var intrycket hos motståndarna dock en fullständig förbluffelse över denna hänsynslösa självkritik och känslan: vilken inre kraft måste inte ett parti besitta, som kan ge sig själv en sådan salva! Det framgår av den motståndarpress, som jag fått av Dig (hjärtligt tack!) och den som jag i övrigt kunnat få tag i. Och, rent ut sagt, det var också med den avsikten jag offentliggjorde aktstycket. Att det här och var i första ögonblicket måste verka mycket oangenämt, det visste jag, det var emellertid omöjligt att undvika, och i mina ögon uppvägdes det rikligen av det sakliga innehållet. Jag visste också, att partiet var mer än tillräckligt starkt, för att kunna uthärda det, och jag räknade med, att det i dag också skulle uthärda detta för femton år sedan använda oförblommerade språk; att man med berättigad stolthet skulle visa på detta kraftprov och säga: var är det parti, som vågar något liknande? Det har man emellertid överlåtit åt "Sächsischer Arbeiter-Zeitung", "Wiener Arbeiter-Zeitung" och "Züricher Post".¹⁰⁵

När Du i nr 21 av "Neue Zeit" övertar ansvaret för offentliggörandet, så är det mycket hyggligt gjort av Dig, men glöm inte, att jag dock gav den första impulsen och därtill på sätt och vis försatte Dig i ett tvångsläge.¹⁰⁶ Jag gör därför anspråk på huvudansvaret. Vad enskildheter angår, kan man ju alltid vara av olika mening om dylika. Jag har strukit och ändrat överallt, där Du och Dietz¹⁰⁷ haft betänkligheter, och skulle Dietz ha strukit ännu mer, så skulle jag också där om möjligt varit tillmötesgående, det har jag ständigt bevisat för Er. Men vad huvudsaken angår, var det *min plikt* att offentliggöra saken, så snart nu en gång programmet var uppe till debatt. Och framförallt nu efter Liebnechts referat i Halle – där han dels helt ogenerat använder citat från Marx som sin egendom, dels bekämpar det utan att nämna det¹⁰⁸ – skulle Marx obetingat ha ställt upp originalet mot denna bearbetning, och i

¹⁰³ I "Kritikens" text i denna upplaga har de utelämnade ställena åter införts.

¹⁰⁴ Kautsky var vid den tidpunkten redaktör för "Neue Zeit", den tyska socialdemokratins teoretiska organ, i vilket Engels publicerade den marxiska "Kritiken".

¹⁰⁵ Av dessa tidningar var de båda förstnämnda socialdemokratiska, den tredje borgerlig.

¹⁰⁶ Engels avsåg den omständigheten att han, då han översände texten till Marx' "Kritik av Gothaprogrammet" till Kautsky, påpekade att om den inte infördes i "Neue Zeit" skulle den publiceras i "Arbeiterzeitung" i Wien, d.v.s. på ett eller annat sätt skulle Marx' "Kritik" dock offentliggöras.

¹⁰⁷ W. Dietz (1843-1922) – tysk socialdemokrat, riksdagsman, ledare för partiförbundet i Stuttgart, där han också utgav "Neue Zeit". Han tillhörde ständigt den tyska socialdemokratins högra opportunistiska flygel. Under kriget var han socialchauvinist.

¹⁰⁸ Ehuru W. Liebnecht i sitt referat på kongressen i Halle (se not 100) erkände, att det gamla programmet behövde en omarbetning, prisade han det dock som partiets "kampfana", "ledstjärna" o.s.v. Liebnecht undersökte varje enskild punkt i Gothaprogrammet, anförde här och där Marx' och Engels' invändningar, ehuru utan att nämna deras namn, och slutade sin analys av varje punkt med den slutsatsen, att den "principiellt", "i det

hans ställe var jag förpliktad att göra detsamma. Tyvärr hade jag vid tillfället ifråga inte aktstycket i min hand, först långt senare har jag efter mycket letande funnit det.

Du säger Bebel¹⁰⁹ skriver till Dig, att Marx' behandling av Lassalle väckt ont blod bland de gamla lassalleanerna. Det må så vara. De känner ju inte till den verkliga historien, och ingenting tycks heller ha gjorts för att upplysa dem.¹¹⁰ Om dessa människor inte vet, att Lassalles hela storhet bestod däri, att Marx tillät honom att i årtal glänsa med Marx' forskningsresultat som vore de hans egna och till råga på allt förvränga dem på grund av sina bristande ekonomiska förkunskaper så är det inte mitt fel. Men jag är Marx' litterära testamentsexekutor och har också mina förpliktelser som sådan.

Sedan 26 år tillhör Lassalle historien. Om man under undantagslagen lät den historiska kritiken över honom vila, så är det äntligen på tiden, att den får komma till sin rätt och bringa klarhet över Lassalles ställning till Marx. Den legend, som döljer och förgudar Lassalles verkliga gestalt, kan dock inte bli någon trosartikel för partiet. Må man alldeles så mycket betona Lassalles förtjänster om rörelsen, hans historiska roll däri har alltid två sidor. Demagogen Lassalle följer socialisten Lassalle hack i häl. Bakom agitatorn och organisatören Lassalle tittar alltid advokaten i Hatzfeldprocessen¹¹¹ fram: samma cynism vid valet av medel, samma förkärlek för att omge sig med opålitliga och korrumpade människor, som man kan använda enbart som verktyg, resp. kasta bort. Fram till 1862 var han i praktiken en utpräglad preussisk vulgärdemokrat med starkt bonapartistiska böjelser (jag har just gått igenom hans brev till Marx), så slog han plötsligt om av rent personliga skäl och började sin agitation, och innan två år förgått, krävde han, att arbetarna skulle ta kungadömet parti mot bourgeoisin och spelade under täcke med sin själsfrände Bismarck på ett sätt, som skulle ha lett till ett faktiskt förräderi mot rörelsen, om han inte till sin egen lycka blivit skjuten i rätt tid. I hans agitationsskrifter är det riktiga, som han lånat från Marx, så kraftigt sammanvävt med Lassalles egna och regelbundet falska utläggningar, att båda nästan inte går att skilja åt. Den del av arbetarna, som känner sig sårad av Marx' dom, känner av Lassalle endast till just de två årens agitation, och också den ser man blott genom färgade glasögon. Men inför sådana fördomar kan den historiska kritiken inte evigt bli stående med hatten i hand. Det var min plikt att äntligen en gång röja rent bord mellan Marx och Lassalle. Det är gjort. Det kan jag på förhand glädja mig åt. Själv har jag dessutom nu annat att göra. Och Marx' hänsynslösa omdöme om Lassalle, som

väsentliga", "otvivelaktigt" var riktig, ehuru den behövde en annan formulering. Satsen om den "järnhårda lönelagen" och kravet på upprättandet av kooperativa produktionsföreningar med statshjälp var *de enda*, mot vilka han energiskt gick till angrepp. Till frågan om staten företrädde Liebknecht den meningen att det i stället för "den fria staten" "kanhända vore bättre att säga: det socialistiska samhället i den fria staten". Frågan om övergångsperioden från kapitalismen till socialismen formulerade Liebknecht i sitt slutord på följande sätt – utan att ens med ett enda ord nämna proletariats diktatur – "Den nuvarande staten växer in i framtidsstaten, alldeles som framtidsstaten redan döljer sig i den nuvarande staten". (Se "Protokoll över kongressförhandlingarna i Halle, den 12-18 oktober 1890", Berlin 1890)

¹⁰⁹ Angående Bebel se not 47. Om hans avvisande hållning till offentliggörandet av Marx' "Kritik" se not 95.

¹¹⁰ Denna anklagelse riktar sig i främsta rummet mot Kautsky. Kautsky ville försvaga det intryck, som Marx' kritik av lassalleanismen framkallat inom den tyska socialdemokratins ledande kretsar, och offentliggjorde i nr 21 av "Neue Zeit" sin artikel "Vårt program", där han opportunistiskt förringade den praktiska betydelsen av Marx' kritik, tog avstånd från den och prisade Lassalles stora "förtjänster". "Och den ståndpunkt – skrev Kautsky bl.a. – som Marx intog till Lassalle är inte den tyska socialdemokratins ståndpunkt ... Socialdemokratien ... står i ett annat förhållande till Lassalle än Marx ... Hur skulle vi kunna glömma den man, ur vars skrifter alla vi äldre partikamrater och även den stora flertalet av de yngre insupit det första socialistiska vetandet, den första hänförelsen för socialismen! Vi studerar och tar ställning till det som Marx säger om sin lärjunge Lassalle, men vi glömmer inte, att också denne varit en av våra första lärare och förkämpar." ("Neue Zeit", februari 1891, bd. 1, s. 680.) Det var just denna felaktiga opportunistiska värdering av Lassalle som framkallade Engels' skarpa karaktäristik av Lassalle som agitator och "ledare".

¹¹¹ Som advokat förde Lassalle under ett årtionde (1845-54) grevinnan Sophie Hatzfelds (1805-81) mycket invecklade skilsmässoprocess, och använde sig av alla möjliga advokatknep.

nu offentliggjorts, skall väl ensamt göra verkan nog och inge andra mod. Men blir jag tvingad till det, så har jag inget val: Då måste jag en gång för alla göra slut på Lassallelegenden.

Att i fraktionen röster höjts för att man skulle ställa ”Neue Zeit” under censur är ju mycket prydligt. Spökar fortfarande fraktionsdiktaturen under socialistlagarna (vilken ju var nödvändig och handhades förträffligt¹¹²) eller är det minnen från Schweitzers en gång så strängt styrda organisation.¹¹³ Det är i sanning en briljant tanke att ställa den tyska socialistiska vetenskapen – sedan den befriats från den bismarckska socialistlagen – under en ny socialistlag, fabricerad och utövad av den socialdemokratiska partimyndigheten. Emellertid är det sörjt för, att träden inte växer upp i himlen.

Artikeln i Vorwärts bryr jag mig inte om¹¹⁴. Jag skall avvakta Liebnechts historieskrivning¹¹⁵ och sedan besvara båda i så vänskaplig ton som möjligt. I Vorwärts-artikeln bör endast några oriktigheter korrigeras (t.ex. att vi inte velat enandet, att händelserna gett Marx orätt o.s.v.) och några självklara saker bekräftas. Med detta svar tänker jag sedan för min del avsluta debatten, därest jag inte tvingas att fortsätta genom nya angrepp eller oriktiga påståenden.

Säg till Dietz, att jag håller på att bearbeta ”Ursprunget”.¹¹⁶ Nu skriver emellertid Fischer¹¹⁷ i dag och vill dessutom ha tre nya förord!¹¹⁸

Din F. E.

Tyska arbetarpartiets programförslag

(1) Arbetet är källan till all rikedom och all kultur *och då* nyttobringande arbete är möjligt endast i samhället och genom samhället, tillhör avkastningen av arbetet oavkortad och med lika rätt alla samhällsmedlemmar. 2) I det nuvarande samhället är arbetsmedlen kapitalist-

¹¹² Under socialistlagen (1878-90), då alla legala arbetarorganisationer var förbjudna, var den socialdemokratiska riksdagsfraktionen högsta partiorgan. Trots att det fanns ett betydande antal opportunister i fraktionen låg partiets ledning i Bebels händer, vilken stödde sig på partimassorna och på det illegala huvudorganet ”Der Sozialdemokrat”, som trycktes i Zürich, senare i London och som helt och hållet redigerades efter Engels’ anvisningar.

¹¹³ D.v.s. lassalleanerna, Allmänna Tyska Arbetarföreningen, vilken under åren 1864-71 leddes av Johann Baptist Schweitzer (1833-75). Denne var huvudorganets redaktör, partiordförande, riksdagsman. Han fortsatte Lassalles politik att spela under täcket med Bismarck, vilken finansierade tidningen. Schweitzer gick i Lassalles spår och ledde arbetarföreningen helt diktatoriskt. Han sökte också senare att försvara sin diktatoriska makt, då en stark opposition uppstått emot honom. Han försökte ävenledes att utsträcka denna sin makt över de fackliga organisationer, som han – givetvis endast under massornas tryck – börjat grunda 1868.

¹¹⁴ Den ledande artikeln i ”Vorwärts”, den tyska socialdemokratiens huvudorgan, gav uttryck åt partiledningens officiella ståndpunkt till Marx’ ”Kritik”. Artikeln fördömde på det häftigaste Marx’ värdering av Lassalle och räknade partiet till förtjänst, att det trots Marx’ mening antagit Gothaprogrammets utkast. Partiets utveckling hade visat – påstod man vidare i artikeln – att Marx hade orätt, och att den socialdemokratiska riksdagsfraktionen och partiledningen under inga förhållanden borde ha gått med på att offentliggöra Marx’ ”Kritik”. I denna artikel säges också: ”De tyska socialdemokraterna är inga marxianer, inga lassalleaner – de är socialdemokrater.” (”Neue Zeit”, 1890-91, vol. I sid. 684.)

¹¹⁵ Liebnecht hade för avsikt att i ”Neue Zeit” offentliggöra en speciell artikel om Gothaprogrammets historia, en artikel, som enligt Kautskys mening ”skulle ge vårt partiprograms historia i allmänhet och de förhållanden i synnerhet, som bidrog till att Gothaprogrammet 1875 kunde gälla som ett uttryck för partimajoritetens teoretiska medvetenhet”. ”I detta avseende – skrev Kautsky i den nyssnämnda artikeln ’Vårt program’ – behöver programbrevet en komplettering. Engels kunde inte ge den.”

¹¹⁶ Vad som avses är fjärde upplagan av Engels’ bok ”Familjens, privategendomens och statens uppkomst”, som utkom på partiets förlag i Stuttgart (Verlag Dietz).

¹¹⁷ Richard Fischer (1855-1926) – medlem av Tysklands Socialdemokratiska Partis styrelse, ledare för partiförlaget i Berlin.

¹¹⁸ 1891 skrev Engels förord till nya upplagor av Marx’ skrifter ”Inbördeskriget i Frankrike” och ”Lönearbete och kapital” samt till sin egen skrift ”Socialismens utveckling från utopi till vetenskap”.

klassens monopol. Arbetarklassens härav betingade avhängighet är orsaken till nöden och slaveriet i alla dess former.

(3) Arbetets befrielse kräver att arbetsmedlen upphöjes till samhällets gemensamma egendom, att hela totalarbetet kooperativt regleras och arbetsavkastningen rättvist fördelas.

(4) Arbetets befrielse måste vara ett verk av arbetarklassen, i jämförelse med vilken alla andra klasser *är en enda reaktionär massa*.

(5) Arbetarklassen verkar för sin befrielse i första hand *inom ramen för den nuvarande nationella staten*, i medvetande om att den internationella folkförbrödringen skall bli det nödvändiga resultatet av dess strävan, som är gemensam för alla kulturländers arbetare.

II

Utgående från dessa grundsatser strävar det tyska arbetarpartiet att med alla lagliga medel nå fram till den *fria staten – och – det socialistiska samhället*; upphävandet av lönesystemet *med den järnhårda lönelagen – och – varje form av utsugning, undanröjandet av all social och politisk olikhet.*”

III

För att bana väg för lösandet av den sociala frågan kräver Tyska arbetarpartiet med statlig hjälp inrättade produktionskooperativer, underställda det *arbetande folkets* demokratiska kontroll. Produktionskooperativerna *bör upprättas* för industri och jordbruk i sådan omfattning, *att ur dem framgår totalarbetets socialistiska organisation.*

IV

A. Tyska arbetarpartiet kräver som frihetlig grundval för staten:

1. Allmän, lika, direkt och hemlig rösträtt för alla män, som fyllt 21 år, vid alla statliga och kommunala val.
2. Direkt lagstiftning genom folket med förslags- och avslagsrätt.
3. Allmän värnplikt. Folkförsvar i stället för stående här. Bestämmanderätten över krig och fred i folkrepresentationens händer.
4. Avskaffande av alla undantagslagar, framför allt press-, förenings- och möteslagar.
5. Rättsskipning genom folket. Kostnadsfri rättsskipning.

B. Tyska arbetarpartiet kräver som andlig och moralisk grundval för staten¹²⁸:

1. Allmän och lika folkuppfostran genom staten. Allmän skolplikt. Kostnadsfri skolundervisning.
2. Vetenskapens frihet. Samvetsfrihet ¹²⁹.

C. Tyska arbetarpartiet kräver som grundval för statsekonomi¹³⁰:

1. En enda progressiv inkomstskatt för stat och kommun i stället för alla de nu existerande, särskilt de indirekta.

D. Tyska arbetarpartiet kräver till skydd för arbetarklassen gentemot kapitalmakten inom det nuvarande samhället¹³¹:

1. Föreningsfrihet.
2. Normalarbetsdag och förbud för söndagsarbete¹³².

3. Inskränkande av kvinno- och förbud mot barnarbete¹³³.
4. Statligt övervakande av fabriks-, verkstads- och hemmaindustrin¹³⁴.
5. Reglering av fängelsearbetet.
6. En effektiv häktningsslag.